

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство Образования и науки по РД

МО Сулейман Стальского района

МКОУ "Чухверкентская СОШ"

РАССМОТРЕНО

рук МО

Гасанова А.А.
--- от «---» -- -- Г.

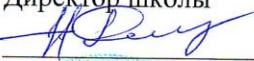
СОГЛАСОВАНО

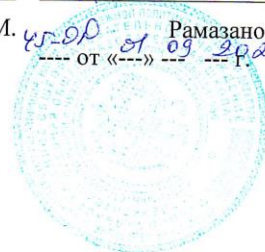
замдир. по УВР

Гаджибеков Г.М.
--- от «---» --- --- Г.

УТВЕРЖДЕНО

Директор школы

Рамазанов Н.М.
--- от «---» --- --- Г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

(ID 1589830)

учебного предмета «Лезги литература»

для обучающихся 1 – 4 классов

Чухверкент 2023-2024

ДАГЪУСТАН РЕСПУБЛИКАДИН ОБРАЗОВАНИДИН ВА ИЛИМДИН МИНИСТЕРСТВО
А.А. ТАХО-ГОДИДИН ТІВАРУНИХЪ ГАЛАЙ ПЕДАГОГИКАДИН ИЛИМДИННИ
АХТАРМИШУНРИН ИНСТИТУТ

Мейланова Ж.Ш.

СИФТЕГЪАН УМУМИ ОБРАЗОВАНИДИН
ТАХМИНАН РАБОЧИЙ ПРОГРАММА
ЛИТЕРАТУРАДАЙ
КІЕЛУН

(1 – 4 классрин образовательный организацияр патал)

Махачкьала
2022

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РД
ДАГЕСТАНСКИЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ ИМ. А.А. ТАХО-ГОДИ

ПРИМЕРНАЯ РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
НАЧАЛЬНОГО ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Литературное чтение

(для 1–4 классов образовательных организаций)

МАХАЧКАЛА
2022

Рецензенты: **Акимов К.Х.**, профессор, доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник сектора родных литератур ДНИИП.

Гашарова А.Р., кандидат филологических наук, старший научный сотрудник ИЯЛИ ДФИЦ РАН.

Мейланова Ж.Ш.

Сифтегъан умуми образованидин тахминан рабочий программа «Литературадай кЕелун» - МахачкЪала 2022. - 71 ч.

Мейланова Ж.Ш., 2022 г.

КЪИЛЕР		ЧИН
Гъавурда твадай чар		4
«Литературадай келун» учебный предметдин мана (содержание)		9
1-класс		9
2-класс		16
3-класс		20
4-класс		25
Сифтегъан классра «Литературадай келун» учебный предметдин программа чирзавайла къазанмишна кланзавай нетижаяр		31
Хсуси (личностдин) нетижаяр		31
Предметдин арада авай (метапредметдин) нетижаяр		33
Предметдин нетижаяр		36
1-класс		36
2-класс		37
3-класс		39
4-класс		40
Тематикадин планирование		42
1-класс (15 сят)		42
2-класс (34 сят)		52
3-класс (34 сят)		56
4-класс (34 сят)		60

ГЪАВУРДА ТВАДАЙ ЧАР

«Литературадай кӀелун» учебный предметдин тахминан рабочий программа сифтегъан умуми образованидин рекъяй Гьукуматдин федеральный образовательный стандартрин (ФГОС), гьакӀни сифтегъан умуми образованиди гун гуьзлемишзавай Истемишунрин бинедаллаз туькӀурнавайди я.

«Литературадай кӀелун» учебный предметдин тахминан рабочий программа гъавурда твадай чарчикай, чирзавай тарсунин метлеб ачухаруникай, тарсунин умуми характеристикадикайни нетижайрикай ва тематикадин планированидикай ибарат я.

Гъавурда твадай чарчи предмет чирунин умуми мана-метлеб ачухарзава, аялрин фагъум-фикир авунин алакьунар вилик тухун малумарзава; учебный пландин кьурулушда лезги чӀалан ва литературадай кӀелунин чка тайинарзава, арадал кьвезвай нетижаяр ва тематикадин планированидин кьурулуш ачухарзава.

Чирунин мана-метлеб рахунин кӀвалахдин жуьрейрикай ибарат я. Абурук: яб акалун, рахунар, кӀелунар, кхьинар ва мсб. акатзава. Вири и кьайдаяр сифтегъан классрин ученикрив кьадайвал ганва.

Нетижайрик хсуси (личностдин) нетижаяр, предметдин арада авай (метапредметдин) алакьайрин нетижаяр ва гьакӀни сифтегъан классра кӀелзавай аялрин гьар йисан предметрин нетижаяр акатзава.

Тематикадин планированида вири паярин программадин манадин гьал кьалурзава, ийизвай кӀвалахдин лишанар, лайихлувилер ва кимивилер ачухарзава, гьар са раздел ахтармишдайла ишлемишна кланзавай методрикай ва кӀалубрикай рахазва. Ибурун жергедай яз, тематикадин планированида чара тир (дифференцированный) чирвилер тешкил авунин кьайдаярни ганва.

*«Литературадай кӀелун» учебный предметдин умуми
характеристика*

Литатурадин кӀелун – гъвечӀи школьник гъазурунин системада кылин предметрикай сад я. Лезги чӀал чирунихъ галаз санал ада функциональный савадлувал арадал гъизва, санлай къачурла аял тербияламишуниз ва адан зигъин артух хьуниз куьмек гузва. Литературадай кӀелунин курс агалкъунралди чируни сифтегъан школадин маса предметрайни хъсан нетижаяр таъминарзава.

Тарсар лезги чӀалал гузвай сифтегъан школада литературадин кӀелунин курс чирунин метлеб агъадихъ ганвай нетижайрихъ агакъуникай ибарат я:

* гъвечӀи школьник савадлу авунин системада бинедин вердишвал хьиз аннамишна, дуьз, зарбдиз ва эсерлудаказ кӀелиз чирун; кӀелунин кругозор арадал гъун ва куьмек галачиз кӀелунин кӀвалахдин тежриба къачун; рахунин кӀвалахдин вири жуьреяр хъсанарун; гъар жуьре малуматрихъ (информацийрихъ) галаз кӀвалахунин вердишвал къачун;

*художественный яратмишунин ва чирвилер къачунин алакьунриз, художественный эсерар кӀелдайла эсер авуниз вилик фидай къуват гун, гафунин искусстводив эстетикадин къайдада эгечӀун; тарсарин, илимдин ва чирвилер гудай текстерихъ галаз кӀвалахунин эвелимжи вердишвилер къачун;

* кӀелуниз ва ктабдиз интерес авунин тербия гун; гъвечӀи школьникрин ахлакъдин тежриба девлетлу авун, писвални хъсанвал вуч затӀар ятӀа аннамишиз чирун; ахлакъдин гъиссериз, гзаф миллетар авай Россиядин халкъарин культурадиз гъуьрмет авуниз къуват гун.

Сифтегъан классра литературадай кӀелун чирунин эвелимжи метлеблувал гъвечӀи школьникдин кӀелчидин (читательский) компетентность, ада вич гъавурда авай, яратмишунин кӀвалах алакьдай кӀелчи хьиз аннамишун арадал гъуникай ибарат я. КӀелчидин компетентность лагъайтӀа, кӀелунин техника, кӀелайдан ва я яб гайдан къавурда акьунин къайдаяр чир хьун,

кѳабрикай чирвилер хьуни ва абур куьмек галачиз хкягьиз алакьуни, кѳабдихь дуьнья ва жув чирдай алатдихь хьиз руьгьдин игьтияж хьуни тайинарзава.

Учебный предмет «Литературадай кѳелун» курсуни кьетѳен жуьреда агьадихь галай месэляяр гьялуниз таьсир ийизва:

1. Текст кѳелунин ва адан гьавурда акьунин общекультурный вердишвилер кьачун; кѳелуниз ва кѳабдиз интерес ийидай тербия гун.

И месэла гьялуни эвелни эвел аннамишна кѳелунин вердишвал (кѳелунин кѳвалахдиз интерес авун ва гьяр жуьредин литературадин эсерар кѳелунин игьтияж) арадал гьизва, идани гьвечѳи школьникди маса предметрайни агалкьунралди чирвилер кьачун чѳехи дережада аваз таьминарзава, яни литературадин кѳелунин предметдин мана-метлеб чирунин нетижада школьникри текстер аннамишна кѳелунин вердишвилер кьачузва.

1 – 4 классар патал литературадин кѳелунин курс юкьван образование гузвай школада литературадин ара тагана давам жезвай курсунин сад лагьай дережа тирвиляй, и этапда аннамишна ван алаз ва жувакди кѳелунин вердишвилер арадал гьунихь галаз санал 6 – 10 йис авай аялрин тѳеам акакьдай литература чируниз гьазурвални аквазва.

2. Рахунин, кхьинин ва коммуникативный культура чирун.

И месэла гьялун гьяр жуьре текстерал кѳвалахиз, кѳабдай кьил акьудиз, ам жув элкьуьрна кьунвай дуьньядикай чирвилер артухарун патал ишлемишиз чир хьунихь галаз алакьалу я. Чирвилер гунин нетижада гьвечѳи школьникри диалогда иштиракзава, монологдин кьайдадин рахунар туйкѳуьрзава (эсеррин ва хсуси тежрибадин бинедаллаз), жуьреба-жуьре процессар ва объектар гекьигзава ва абурукай суьгьбетзава, учебный пособийрин справкайрин аппарат патан куьмек галачиз ишлемишзава, словаррай, справочникрай ва энциклопедийрай малуматар (информация) жагьурзава.

3. Художественный литературада кьалурнавай гьакьикьатдив эстетикадин кьайдада эгечѳунин тербия гун.

И месэла гьялуни художественный эсерда искусстводин кьетѳен жуьредин гьавурда хьиз акьуниз, адан художественный кьиметлувал

тайинариз алакьуниз ва эсер ийидай такьатар анализ авуниз (тIеам акакьдай дережада) куьмек гузва. Гафунин искусство гьакIни искусстводин маса жуьрейрив (живопись, театр, кино, музыка) гекьигиз, гьар жуьре жанрайрин, ишлемишнавай художественный такьатрин мукьваввал ва чаравал жагьуриз алакьуниз кьуват гузва.

4. ГьвечIи школьникдин ахлакьдин гьисс ва «эстетикадин тIеам» арадал гьун; эсердин руьгьдин метлебдин гьавурда акьун.

Художественный эсердин кьетIенвилер, адан руьгьдин метлеблувал, гьвечIи кIелчидин инсанвилин кьаматдиз ийизвай таьсир гьисаба кьунивди, и месэла гьялунихъ кьетIен метлеб жезва. Художественный эсердал кIвалахунин процессда гьвечIи школьникди вич элкьуьрна кьунвай дуьньядихъ галаз алакьалу ийизвай ахлакьдин ва ягь-намусдин кьилин кьиметлувал авай чирвилер ва гьакIни эсердин игитрин хьсан ва пис гьерекатар, вакьияяр анализ авунин вердишвал кьачузва. Эсердин сюжетдин вири хилерин гьерекатрин «гьиссерин рангарин» мелеблувилин гьавурда акьуни ада уьмуьрда вич тухвана кIандай кьайдайрин тербия кьачуниз куьмекзава.

*«Литературадай кIелун» учебный предметдин кьилин содержательный
линияр*

«Литературадай кIелун» учебный предметдин кьилин содержательный линияр:

- «*ЧIалан кIвалахдин жуьреяр*» рахунар арадал гьун (яб акалун, кIелун, кхьинар, рахунар);
- «*КIелчивилин кIвалахдин жуьреяр*» гьар жуьредин текстерин жуьреяр, жуьреба-жуьре малуматрин (информацийрин) ктабдихъ-чешмедихъ галаз таниш хьун;
- «*Аялри кIелна кIанзавай литература*» аялар патал хкянавай тестинин мана-метлебдин гьавурдик хьун; аялрин кьатIунриз килигна аялрин литература фад гьавурда гьатдайди хьун;

– «Литературоведческий пропедевтикада» аялриз литературадин жанрайрикай ва жуьрейрикай, чІал гуьрчегарзавай алатрикай практикадин рекьяй сифтегьан танишвилер гун.

– «Аялрин яратмишунрин кІвалах» (литературадин эсеррин бинедаллаз) аялрин яратмишунрин кІвалахда литературадин эсерда текстерин интерпретация: ролриз пайна кІелун; чІукар сегьнеламишун; жуван гафаралди шикилар чІугун ва мсб. чирун;

– «Библиографиядин культурада» (чирвилер, алакьунар ва вердишвилер). Библиографиядин алакьунар чир хьун: теклифнавай сиягьдай (списокдай) лазим тир ктаб хкягьун, кьилер жагьурун, автор, художник-иллюстратор тайинарун, аннотация кхьин.

Учебный планда «Литературадай кІелун» учебный предметдин чка

Сад лагьай классда литературадин кІелунай чирвилер кьачун эгечІунин «Савадлувал чирун» курсунилай башламишзава. Ам кІелунин 15 гьафтеда, гьар гьафтеда 1 сят аваз (лезги чІалайни литературадин кІелунай тарсарин пландин сятер сад ийизва) давам жеда, имни чирвилер кьачуз агакьунин темпдиз, ученикрин хсуси кьетІенвилериз ва тарсар гудайла ишлемишзавай такьатрин кьетІенвилериз килигна тайинарзавайди я. Чешне яз кьалурнавай тахминан рабочий программада савадлувал чирун гьам литературадин кІелунин, гьамни лезги чІалан курсара гьатнава. Савадлувал чирунин курсунилай гуьгьуьниз литературадин кІелун ва лезги чІал кьилди чириз эгечІда.

Тахминан рабочий программадин бинедаллаз сифтегьан школада «Литературадай кІелун» чирун патал 117 сят чара авунва. 1 – классда – 15 сят (гьафтеда 1 сят, 15 кІелунин гьафте), 2 – 4 классра итературадай кІелун тарсара 34 сят (1 сят, 34 кІелунин гьафте) тухуда.

Учебный предмет «Литературадай кІелун» сифтегьан школада чирда, юкьван школада «Лезги литература» хьиз давамар хьийида.

«Литературадай к1елун» учебный предмет чирун патал образовательный
организацийрин иштиракчийривай туьк1уьрзавай пландин паюникай сятерин
кьадар артухар ийиз жеда.

«ЛИТЕРАТУРАДАЙ КІЕЛУН» УЧЕБНЫЙ ПРЕДМЕТДИН МАНА (СОДЕРЖАНИЕ)

1 – КЛАСС

Халкъдин мецин яратмишунар. Гьисабунар, зарбдиз кІелунар. Гьайванрикай, лезги ва я уьлкведин маса халкъарин махар.

Гьисабунар; Лезги халкъдин мах «СикІни кьуьгьуьр»; Зарбдиз кІелунар; лезги халкъдин махар: «Кьуренни жанавур», «ТпунутІрин устІар», «Тапархъан хеб», «Фагьум авай кьаргъа».

Гатфар. Гатфарихъ тІебиатдин шикилрикай ва Дагъустандин тІебиатдин гуьрчегвилерикай: багъда, чуьлда, тама гатфар алукуьникай, гьайванринни кьушарин уьмуьрдикай, сифте цуькверикайни пешерикай, инсандин зегьметдикай, аялрин гатфарин кьугьунрикай туькІуьрнавай гьикаяяр, шиирар, мисалар, мискІалар.

Алкьвадарви Гь. -Э. «Гатфар»; СтІал Сулейман «Рушариз»; Абдуллаев Д. «Гатфар кьвезва», «Гатфар йикъар атана чаз»; Мегьамедов Д. «Гатфар»; Межидов Къ. «Беневшар»; Межидов Къ. «Цуькверин сувар».

Зи хизан. Дидедиз, бубадиз, хзанриз, аялриз бахшнавай, диде-бубадиз куьмек гуниз, жувалай чІехибуруз гьуьрмет авуниз, гьвечІибурухъ гелкьуьниз, кІвале авай чІехибурун зегьметдиз, юлдашриз, кІелзавай аялрин дуствилиз талукьарнавай шиирар, гьикаяяр.

Мегьман А. «Вун я, чан диде»; Юсуфов Р. «Хцин кІанивал», «Чи баде»; «УстІарар»; Алибеков А. «Хьсанвал».

Зи дустар. Дустарикай, дустарин уьмуьрдикай, кІвалахдикай, абурун дуствиликайни юлдашвиликай, хьсан ва пис кьилихрикай, гьакьикьи юлдашрикай кхьенвай шиирар, гьикаяяр, баснияр.

Ризванов З. «Кьилий-кьилиз камаллу хьун»; «Гьакьикьи дустар»; Кьурбан Гь. «Дуствал»; Юсуфов Р. «Дустар зи»; Ризванов З. «Фарфалаг»; Лезги халкъдин мах «Царабаш», «Агьмедан кІел».

Гъайванар ва къушар. Гъайванрикайни къушарикай, абурун уьмуьрдикай шиирар ва махар. Гъайванрихъ ва къушарихъ галаз рафтарвилер, абурун къайгъударвал авун къалурзавай эсерар.

Класдилай къеце кӀелун ва хуралай чирун патал теклифнавай эсеррин сиягъ

Класдилай къеце кӀелун патал: Лезги халкъдин махар: «Гъайванрин гъуьжет»; «Хер хъанвай лекъ»; «КӀек»; Мурадов Ш.-Э. «ЦӀару кац»; Абдуллаев Д. «ЦицӀиб»; Межидов Къ. «Сафаран крар».

Хуралай чирун патал: Алкъвадар Гъ. «Гатфар»; Мурадов Ш.-Э. «ЦӀару кац»; Юсуфов Р. «Чи баде», «Дустар зи».

Библиографиядин культура (аялрин ктабрихъ галаз кӀвалах). Ктаб – чирвилерин чешме я. Ктабдин элементар: ктабдин тӀварцӀиз, жилдиниз, къвед лагъай жилдиниз, сифте гафуниз, шикилриз килигна ктабдин тахминан мана-метлеб тайинарун. Библиотекадай лазим ктаб хкъгъиз алакьун.

Сад лагъай класса «Лезги чӀал» учебный предметдин мана ва аялри сифтегъан классра тухудай универсальный учебный гъерекатар.

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гъерекатар:

- слоградди гафар, слогар ва гъарфар ахъай тийиз дуьз кӀелун, цӀалцӀамдиз гъвечӀи, регъят гъикаяяр, шиирар кӀелун;
- кӀелай ва я яб акалай эсердин манадин гъавурдик кваз хъун;
- аялар дикъетдалди яб гуз вердишарун;
- эсерда, махуна ихтилат никай ва квекай физватӀа, тайинариз хъун;
- иштиракзавай ксарикай суьгъбет ийиз хъун;
- жанрайриз килигна эсерар группайриз паюн (шиирар, мисалар, мискӀалар, махар, рассказар) ва абур къатӀуниз хъун;
- чирай терминрай ва понятийрай къил акъудиз хъун: халкъдин мецин эсерар (фольклор), гъвечӀи фольклордин жанраяр, тема, идея, эсердин къил, эсердин мана, мах (фольклордин ва литературадин), автор, герой, рассказ, шиир, рассказ);

– текст анализ авун: адан тема тайинарун, эсердин вакъиа галай-галайвал къайдада тун, геройдиз характеристика гун, ада авур кІвалахдиз хъсан ва я пис къимет гун, манадихъ къадайвал суалар гуз хъун;

– темадай, гуьгьуьлрай эсерар гекъигиз хъун.

Малуматрихъ (информациядихъ) галаз кІвалах:

– эсердин текст иллюстрациядин жуьреда гудайдан, (фильм, спектакль) жуьреба-жуьре искустводин тамашаяр къалурдайдан гъавурдик кваз хъун;

– иллюстрация эсердин текстинихъ галаз гекъигун, иллюстрациядихъ галаз къадайвал эсердай чІукар кІелун.

Коммуникативный универсальный учебный гьерекатар:

– шиирар хуралай чирун, орфоэпиядин ва пунктуациядин нормаяр вилив хуьн;

– яб акалай ва я кІелай текст веревирд ийидайла, суьгьбетда иштирак авун: суьгьбетчидихъ яб акалун, суалриз жавабар гун, жуван фикирар лугъун;

– теклифнавай пландин, шикилрин, суалрин куьмекдалди эсердин мана (хурулай) жуван гафаралди ахъай;

– чирай гафуни мана жуван гафаралди ачухарун;

– гыкаяяр, махар, шиирар кІелна яб акалайдалай къулухъ жуван гуьгьуьлар, фикирар лугъун.

Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:

– эцигнавай учебный задачадин гъавурдик хъун, герек вахтунда муаллимдивай куьмек тІалабун;

– жува-жуваз кІелиз тамарзлу хъун, кІелунра жуван алакьунар лап хъсанарун;

– муаллимдин куьмекалди жуван агалкъунриз, кІелунрин кІвалахда четинвилериз къимет гун.

Санал кьиле тухузвай кІвалах:

– гъвечІи дестейрин (групайрин), жуьтдин кІвалахрал рикІ алаз хъун;

– жуван кІвалахдин пай жавабдарвилелди тамамарун.

2 – КЛАСС

Гатун ярғи йикъар акъатна, чаз зул жеда. Гад рикел хкун. Гатун ярғи йикъарикай, чехибурунни аялрин кІвалахрикай ва машгъулатрикай шиирар, гыкаяяр, махар.

Гьуьсейнов И. «Гад рикел хкун»; Яралиев Я. «Хважамжам»; Фетягъ А. «Къавах»; Агъмедов Н. «Гатун пакамахъ»; Гъажиев Ф. «Руфун цай»; Фаталиев К. «КицІ, кац, къиф»; Къаравул; Магъмудов А. «Сулейманан меслят»; Багдадин КІ. «Фу»; Пичче. «КичІевал».

Атана зул, атана. Зулун тебиатдикай, зулун лишанрикай, зулун багъдикай, чуьлдикай, тамукай, гъайванрикай, зулун аялрин къугъунрикай, инсанрин кІвалахрикай шиирар, гыкаяяр, мисалар ва мискІалар.

Фатахов А. «Зул»; Ражабов А. «Зулун вахт»; Тагъиров Ш. «Зулун пешер»; Гъажиев М. «Къушар куьч жезва»; Уьзденов Гь. «Зул»; Мирзоев Н. «Керекул»; Фатуллаева П. «Зул хтана»; Ферзалиев К. «Агъмедаз зул кІанда»; Салахъ М. «Марвар булах»; Фетахов А. «Хъипер»; «Кард» журналдай. «Цеквер».

Гъайванар чи дустар я. Гъайванрикай, абурун уьмуьрдикай гыкаяяр, шиирар, махар, мисалар ва мискІалар. Гъайванрихъ галаз рафтарвал, абурун къайгъударвал авун къалурзавай эсерар.

Фатуллаева П. «Пси-пси псайди»; Лезги халкъдин мах. «СикІ»; Эльдарова З. «Гъайванрин уьмуьр»; Къарибов Н. «Темпел кац»; Фатуллаева П. «Бузан»; «КІелер»; Житков Б. «ВикІегъ бадбад»; Ферзалиева А. «Чижерхъанрин мажара»; Куьреви М. «Кефчибег»; Керимова С. «Дустар»; Мингъажидинова Р. «Бадбад»; Пришвин М. «Мукан мукъув»; Мирзоев С., Гъажиев Н. «Къушар чи дустар я».

Зегъметди чаз гуда вири. Жуьреба-жуьре кІвалахрикайни пешейрикай, инсандин уьмуьрда зегъметдин метлеблубликай эсерар.

Ризванов З. «Эслидин цукъ»; Гъажиев М. «Жуван зегъмет»; Багдадин КІ. «Тар»; Тагъирбегов Р. «Хуьруьн нуькІ»; Нагъиев Ф. «ЛакІабар»; «Лезги газетдай» «Маша гыкІ чехи хъанай»; Мингъажидинова Р. «КІанчІар».

Дуст аялар. Алрин уьмуьрдикайни кIвалахрикай, дуствиликайни юлдашвиликай, чпелай чIехибуруз гьуьрмет авуникай гьикаяяр, шиирар ва макъалаяр.

Султанова А. «БицIекар»; Базаева М. «Къанундиз муьтIуьгъарна»; Хаметова Х. «Туп»; Осеева В. «Хиялар авунал рикI алайди»; Ризванов З. «Суал»; Фейзуллаева З. «Къве дуст»; Исмаилов А. «Салам къе сефил я»; Къурбан Гь. «Селимни Насир»; Межидов Къ. «Ничхиррин чIал чидай Сафар»; Нагъиев Ф. «Аялрин мани».

Тебиатди лацу яргъан галчукна. ХъуьтIуьн тебиатдикай, хъуьтIуьз аялрин къугъунрикайни машгъулатрикай, инсанрин кеспийрикай, хъуьтIуьн багъдикай, чуьлдикайни тамукай, гъайванринни къушарин уьмуьрдикай шиирар, гьикаяяр, мисалар, мискIалар.

Фатахов А. «Къуьд»; Исаев Ш. «Газарар»; МутIалибов А. «Хуьре къуьд»; Соколов-Микитов И. «Къуьд атана»; Мусайиб С. «ХъуьтIуьн чуьл»; Пришвин М. «ЦуцIулдин рикIел алама»; Саид М. «Аида»; Агъмедов Н. «Баркалла, Айна!»; Алем А. «Живедин аялар»; Ферзалиева А. «Къуьрен суьрсетар»; Къарибов Н. «Къуьд»; Скребицкий Г., Чаплина В. «Къуьр хъуьтIуьз гьикI яшамиш жезва»; Исмаилов А. «Лацувал».

Хизан, мектеб, юлдашар. Дидедиз, бубадиз, хзанриз, аялриз бахшнавай, диде-бубадиз куьмек гуниз, жувалай чIехибуруз гьуьрмет авуниз, гъвечIибурухъ гелкъуьниз, кIвале авай чIехибурун зегъметдиз, школадиз юлдашриз кIелзавай аялрин дуствилиз талукъарнавай шиирар, гьикаяяр.

Саидгъасанов С. «Мектебдиз»; Исаев Ш. «Пирожокар»; Эльдаров Х. «Игитан къаст»; Толстой Л. «Багъманчини адан рухваяр»; Рамазан Гь. «Куьк «вад»; Нагъиев Ф. «Яру кIек»; Фетягъ А. «КIарасар къенят авун»; Мурадов Ш.-Э. «Баркалла ваз, чан бала!»; Велибегов Р. «Ам чи баде я»; Фаталиев Къ. «Мусадикай къиса»; Шабатов Ш. «Къиле тефей нумра»; Эсетов А. «Дикъетлу хьухъ, чIехибур!»; Исмаилов А. «Ширин чай».

Хъана къван, хъанач къван. КIвалин ва тамун гъайванрикай, абурун дуствиликай ва душманвиликай суьгъуьрдин ва яшайишдин махар.

Лезги халкъдин махар: «СикІни гъуэлягъ»; «КІекни верч»; «Тажуб кар»; Севда А. «Цекверин тарс»; «Алахъай дерт»; «Тапрукъ»; Межидов Къ. «Лекъ ва къуър»; Саидов А. «Севни, чакъални, лифни къуэгъуър»; Исмаилов А. «СикІни сикІрен тум».

Хъсанвални писвал, мергъяматлувал. Къегъал, дамах гвачир, зегъметдални кІелунрал рикІ алай, къайгъудар инсанрикай, иллаки аялрикай, абурун хъсан ва пис къилихрикайни кІвалахрикай, гъакъикъи юлдашрикайни мергъяматлувиликай кхъенвай шиирар, гъикаяяр, баснияр.

Гъуэсейнов И. «ГъвечІи басня»; Ферзалиев К. «Кац ва иеси»; Нагъиев Ф. «Куъ къенфетар низ хъана?»; Ревю И. «Цегвни чепелукъ»; Акимова З. «ШенпІини Алина»; Пичче. «КъепІинамаз», «Гъахъ патал»; Лезги халкъдин махар. «Стхаяр»; Фаталиев Къ. «Женжелар»; Фатахов А. «Хъуэруьн къведай крар».

Акваз-такваз чубарукар хтана, акваз-такваз масан гатфар атана

Гатфарихъ тІебиатдин шикилрикай ва Дагъустандин тІебиатдин гуърчегвиликай: багъда, чуьлда, тама гатфар алукуьникай, гъайванринни къушарин уьмуьрдикай, сифте цуькверикайни пешерикай, инсандин зегъметдикай, аялрин гатфарин къугъунрикай туькІуьрнавай гъикаяяр, шиирар, мисалар ва мискІалар. Дидейриз, бадейриз, вахариз, дишегълийрин зегъметдиз бахшнавай шиирар ва гъикаяяр.

Исмаилов А. «Аялрин гатфар»; Фатахов А. «Сифте сефер яз акуна»; Гъажиев Ш. «Яран сувар»; Фатуллаева П. «Тарс»; Фетягъ А. «Яцар»; Назарова Р. «Рехъди физва зун»; Сайдумов Э. «НуькІ хтанва!»; Абдуллаев Б. «Мулдин цуьк»; Саидгъасанов С. «Май атана»; Пичче. «Тамун аламатар».

Чан зи хайи диде-ватан. Чи Ватандикай, чи шегъеррикайни хуьрерикай, инсанрин кІвалахрикайни дуствиликай, абурун хушбахт уьмуьрдикай шиирар ва гъикаяяр.

Гъажиев М. «Диде»; Исмаилов А. «Хайи чил»; Ибрагъимов М. «Зи ватанда»; Фейзуллаева З. «Къифрен тарс»; Шагъэмирова А. «Хуш я заз».

Классдилай къеце кӀелун ва хуралай чирун патал теклифнавай эсеррин сиягь

Классдилай къеце кӀелун патал: Ашурагъаев А. «Илгъамдин лепеяр»; Вагъабов И. «Лезгийрин мисалар ва мискӀалар»; Ибрагъимов Н. «Худа-Верди – Буда-Верди»; Исмаилов А. «Чигедин стӀалар»; Мегъамед А. «Медалар алай кицӀ»; Мингъажев С. «ГъвечӀи разведчик»; Мурадов Ш.-Э. «Дустар я чун вири»; Мусаев К. «Нурар кӀватӀиз ракъинин»; МутӀалибов А. «РикӀин эквер»; Садикъ М. «Ширин гад»; Саидгъасанов С. «Зуърнедин ван алаз»; Фетягъ А. «Вацран пешер»; Эфендиев З. «Яру-цӀару кӀватӀар»; Юсуфов Р. «Зи дустарин хиялар».

Хуралай чирун патал: Фатахов А. «Зул»; Керимова С. «Дустар»; Фетягъ А. «Къуьд»; Мурадов Ш.-Э. «Баркалла ваз, чан бала»; Гъажиев Ш. «Яран сувар»; Ибрагъимов М. «Зи ватанда».

Библиографиядин культура (аялрин ктабрихъ ва справочный литературадихъ галаз кӀвалах). Ктаб герек тир чирвилерин чешме я.

Ктабдин элементар: кбилер, аннотация, иллюстрация. Библиотекдадай меслят къалурзавай сиягьдин (списокдин) бинедаллаз картотекадай ктабар хкъягъун. КӀелунин, художественный, справочный ктабар.

Ктабрин жуьреяр (печатдай акъуднавай): ктаб-эсердин, ктаб-кӀватӀалдин, ктаб-сочиненийрин кӀватӀал, газетар-журналар, справочника, словарар, энциклопедияр.

Къвед лагъай классда «Литературадай кӀелун» учебный предметдин мана ва аялри **сифтегъан классра** тухудай универсальный учебный гъерекатар.

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гъерекатар:

– слогралди гафар, слогар ва гъарфар ахъай тийиз тамам гафаралди ван акъудна кӀевиз кӀелун, цӀалцӀамдиз гъвечӀи прозадин ва шииррин эсерар кӀелун;

– жуьреба-жуьре темайрин эсерар (Ватандикай, тӀебиатдикай, аялрикай, къушарикай ва гъайванрикай, хзандикай, дустарикай), жанрайрай (халкъдин

сивин яратмишунар, махар (фольклордин ва литературадин), гыкая, басня, шиир) группайриз паюн ва гекъигун;

– махунин, гыкаядин текстер анализ авун: тема, кылин мана тайинарун, текст паяриз паюн, абуруз кылер гун, муаллимдин куьмекдалди кӀелайдан кылин фикир тайинарун;

– жанрайрин (халкъдин сивин яратмишунрин эсерар, литературадин махар, гыкая, шиир, басня) кьетӀенвилериз (куьруь) характеристика гун;

– шиир анализ авун: текстинин художественный кьетӀенвилерин ва чӀал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун: эпитетар, гекъигунар, метафораяр жагъурун (терминар галачиз);

Информациядихъ галаз кӀвалах:

– гафаралди текстиниз шикилар чӀугун;

– эсердин текст иллюстрациядихъ галаз кьадайвал хьун;

– гыкаядин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрарунар квачиз тамамдиз ахъайиз хьун;

– ктабдин кылерай (оглавленидай), каталогдай кыл акъудиз хьун, меслят кьалурнавай сиягъдин (списокдин) бинедаллаз каталогдай лазим тир автордин ктаб жагъуриз хьун;

– кылера ганвай информациядиз, иллюстрацийриз фикир гун;

– текстиниз талукъ четин гафарин винел кӀвалах тухун, словаррихъ галаз кӀвалахун.

Коммуникативный универсальный учебный гьерекаатар:

– диалогда иштирак авун: ганвай темадай суалриз жавабар гун, жуван жавабрин гъавурда тун, жув хъсандиз гъавурдик кваз хьун, алава яз юлдашдин жавабда жуван фикирарни лугъун, суаларни тапшуругъар тамамариз чир хьун;

– кӀелай ва я хкъанавай эсер галай-галайвал суьгъбет авун;

– кӀелай/ван хъайи эсердин бинедаллаз нетижаяр дуьз ачухдиз лугъун, текстинин мана (десте, жуьт) веревирд авун;

– тӀебиатдин шикилриз талукъ гафар (абуруз кьимет гузвай) жагъурун ва абурун куьмекдалди шикилар чӀугун;

– кІелай эсерриз ухшар авай мискІалар, гыкаяяр, гъвечІи махар туькІуьриз хьун;

– художественный эсеррин кьатІар сегьнеламишун.

Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:

– эсер кІелдайла/яб акалдайла жуван гыссерин гьалариз кьимет гун;

– жуван хурун зигьинда (память) кІелай/яб акалай текстинин вакъиадин галай-галайвал хуьн;

– эсер кІелдайла/яб акалдайла тамамарун патал эцигнавай учебный задачар ахтармишун (контролировать авун).

– тамамарун патал эцигнавай (чешнеда) учебный задачар ахтармишун.

Санал кыле тухузвай кІвалах:

– санал кІвалахун патал жуваз юлдаш жагъурун;

– умуми меслятдал атун, кІвалах паюн, икърардал атун, кІвалахдин умуми нетижайриз жаваб гуз хьун.

3 – КЛАСС

Ажеб хьсан затІ я мектеб! Мектебдикай, ктабрикай, акьулдинни камалдин рекье хьуникай шиирар.

Рамазанов К. «Ктабдин мани»; Сулейман С. «Ажеб хьсан затІ я мектеб!»; Фетягь А. «Акьулдин, камалдин рекье».

І сентябрь — Чирвилерин югь. Тарсарикай, муаллимдикай, кІелунрикайни чирвилерикай шиирар, макъалаяр, мисалар ва мискІалар.

Фетягь А. «Сентябрдин сад»; Гьуьсейнов И. «Тарс»; Насруллаева В. «Муаллим»; Къардаш А. «Саламан «4»»; Саидов А. «Школадиз вач».

Гад ва зул. Гад рикІел хкун. Гатун ва зулун тІебиатдикай, лишанрикай, кІвалахрикайни аялрин кьугъунрикай, тІебиатдикай кхьенвай шиирар, гыкаяяр, макъалаяр, мисалар, мискІалар.

Гьуьсейнов И. «Гад»; Нямет Л. «Зул»; Савзиханова Э. «Хьипи пеш»; Алиханов А. «Зи кьисмет»; Гьуьсейнов И. «Зул»; Фетягь А. «Зулун гар»; Исмаилов И. «Чижерин сувар»; Мурадов Ш.-Э. «Ажеб жедай»; Агьмедов И. «Эсер хьана»; Юсуфов Р. «Ктаб рахазва»; СтІал Сулейман «Назани»; Саидов

А. «Хъсан хъана Лезгистанда зул аваз», «Дагъви я зун»; Фетягъ А. «Акбулдин, камалдин рекъе»; Къурбан Гъ. «Амалдар Девришни мискъи Манаф»; Тагъиров Ш. «Дагъви лекъ»; Раджабов А. «Фурсухъан Мурсал»; Мурадов Ш.-Э. «МутІлакъ»; Агъмед Л. «Хциз насигъат»; Тагъиров Ш. «КІам ва булах»; Яралиев Я. «Цацар алай кул».

Къуьд. ХъуьтІуькай, хъуьтІуьн аялрин къугъунрикайни чІехибурун кеспийрикай, тамукайни багъдикай, гъайванрикайни, набататрикай эсерар. Мурадов Ш.-Э. «Хвашкалди»; Рашидов Р. «Аяз гъахъна чи хуьруьз»; Фетягъ А. «Жив»; Гъажиев М. «Жанавуррихъ галаз женг»; Къурбан Гъ. «Дуьрниседин тІач»; Тагъиров Х. «ХъуьтІуьз»; Абдуллаев Д. «Бадедин куьмекчияр»; Салимов Б. «Хас я инсандиз»; Къафланов Ш. «Дарих хъана Бахтияр»; Салимов Б. «Лапаткани, лумни нажах»; Эмин Е. «Къах тІуьр кац»; Фетягъ А. «Акбулдин, камалдин рекъе».

КІан хъухъ жуван ватан гуьзел. Хайи Ватандикай, тІебиатдикай, инсанрин арада гъуьрметдикай шиирар, дуствиликай, ислягъвиликай мисалар. Къафланов З. «Лезги ватан»; Гъажиев А. «Шарвили»; Меликов Б. «Ватан»; Батманов В. «Ватан я им чи»; Къардаш А. «Чун къве вахни»; Муталибов А. «Чан хва».

Махаринни риваятрин уьлкведа. Дагъустандин ва чи уьлкведин стха миллетрин махар. Шиирралди туькІуьрнавай махар, баснияр ва риваятар. Къафланов Ш. «КъатІ авур мецикай риваят» Халкъдин къиса. «Тамерланни лезги аскер»; Саидов А. «Саидан вилер»; Салимов Б. «РикІикай риваят»; Агъмедов И. «Къарини, кацни кицІ»; Жамидин. «Къелеяр»; Лезги халкъдин мах. «Тухуз тахъай сикІ»; Гъасанов З. «Ашукъдин мани»; Исаев Ш. «Пепе хала».

Тебиатдиз къвезва гатфар. Гатфариз тІебиатдин шикилар. Гатфариз инсанрин кІвалахриз, абурун тІебиатдихъ галаз авай рафтарвилиз, гатфариз гъайванрин, къушарин уьмуьрдиз талукъарнавай гъикаяяр, шиирар, мисалар ва мискІалар, махар.

Саидов А. «Гатфар къвезва»; Тагъиров Ш. «Дагълара гатфар»; Магъмудов А. «Сулейманан насигъатар»; Къардаш А. «За са къелем акІурна»; Саидов А. «Дидедин югъ»; Батманов В. «Дидедиз»; Исмаилов А. «Яран сувар»; Къазиев К. «Буба хтун»; Билалов А. «Чубарукар»; Ибрагъимов И. «Гатфарин пакамахъ»; Агъмедханов Т. «Къизилгуълдин тар»; Ризванов З. «Мулд-цуък»; Эмин Е. «Билбил»; Гъажикъулиев Б. «Гатфариз дагъда».

Чи аялрин къугъунар. Аялрин уьмуьрдикай, абурун къугъунрикай, къугъунриз бахшнавай шиирар, махар ва гъикаяяр.

Халкъдин къугъунар. «Гъуьрчехъанар»; «Уюн-уюн»; «Аждагъан»; «Къеле-къеле».

Чи халкъдин баркаллу рухваяр. Уьлкведин баркаллу къушунриз, солдатризни генералриз, летчикриз, дяведин ветеранрин ислягъвилиз бахшнавай шиирар, гъикаяяр ва макъалаяр.

Гъуьсейнов И. «9 Май»; «Гъавадин пагъливан»; Гъасанов З. «Аскердин лиф»; Гъуьсейнов И. «Игитдин хер хурал жеда», «Игит гъамишалугъ амукъда»; Ибрагъимова Гъ. «Игит Эсед», «Игит Абас Исрафиловаз»; Саидгъасанов С. «Игит Радим Халикъоваз»; Агъмедпашаева М. «Игит Радим»; Саидгъасанов С. «Игит Зейнудин Батманов».

Классдилай къеце кІелун ва хуралай чирун патал теклифнавай эсеррин сиягъ.

Классдилай къеце кІелун патал: Абдурагъманов М. «КІанда рикІиз»; Вагъабов И. «Лезгийрин мисалар ва мискІалар»; Ганиева А. «Лезги халкъдин манияр», «Лезги халкъдин махар»; Гъуьсейнов И. «Дагъ»; Етим Эмин. «Вил атІудач дуьньядихъай ширин я...»; Исмаилов А. «МискІалар»; «Кими къванер»; Мирзоев Ш. «Ша къугъван»; Пушкин А.С. «Махар»; Салимов Б. «Заман буба»; Тагъиров Ш. «РикІин гирвенкаяр»; Фатахов А. «Шарвили», «Къве поэма», «Ракъинин эквер»; Шабатов Ш. «Лезги мехъеррикай»; Юсуфов Р. «Целхемдин ялав»; Яралиев Я. «Алааматдин Уруж».

Хуралай чирун патал: СтІал Сулейман «Ажеб хъсан затІ я мектеб»; Насруллаева В. «Муаллим»; Саидов А. «Дидедин югъ»; Исмаилов А. «Яран

сувар»; Агьмедпашаева М. «Игит Радим»; Саидгьасанов С. «Игит Зейнудин Батманов».

Библиографиядин культура (аялрин ктабрихь ва справочный литературадихь галаз кIвалах). Халкъдин сивин яратмишунрин ва художественный литературадин кIелунрин кьиметлувал, кIелчивилин кIвалахдин гьавурдик хьун. Ктабрин жуьреяр (печатдай акьуднавай): ктаб-эсердин, ктаб-кIватIалдин, ктаб-сочиненийрин кIватIал, газетар-журналар, справочникар, словарар, энциклопедияр. КъетIен жуьредин искусстводин ктаб. Ктабдин элементар: ктабдин тIварцIиз, жилдиниз, кьвед лагьай жилдиниз, сифте гафуниз, шикилриз килигна ктабдин тахминан мана-метлеб тайинарун ва ишлемишун. Жегьил кIелчидин кьайдаяр. КъетIен жуьредин искусстводин ктаб.

«Лезги чIал» учебный предметдин мана ва аялри пуд лагьай классда тухудай универсальный учебный гьерекаатар.

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гьерекаатар:

- регьят, объемдиз гьевечIи прозадин ва шиирдин эсерар кIелиз хьун;
- халкъдин ва автордин, лирикадин ва эпический, махарин ва реалистрин эсерар кьатIуниз хьун;
- текстинин мана-метлеб масадан куьмек галачиз ахъай хьийиз хьун;
- лап регьят план туькIуьриз;
- кIелай затIунин кьилин фикир тайинариз хьун;
- тамамдиз, куьруьз ва хкяна текстинин мана-метлеб хьлагьиз;
- кIелай текстиниз гафаралди шикилар чIугваз алакьун;
- текст анализ авун: текстинин кьил ва кьилин мана тайинарун, текст паяриз паюн, текстиниз кьил гун, текстинай герек тир вакъиа, агьвалат жагьурун;
- текст ахтармишун: эсеррай жуьреба-жуьре жанрайрин (тIебиатдин, суретдин, интерьердин) шикилар жагьурун.

Информациядихь галаз кIвалах:

- жуван гуьзетунрал бинелу хьана гьикая туькIуьриз хьун;

- гыкаяда жуьреба-жуьре чІал гуьрчегардай гафар, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун;
- иштиракзавай ксарин кІвалахриз кьимет гун (муаллимдин куьмекдалди);
- текстинихъ галаз кьадай шикилар (иллюстрация) хкягьун, тІебиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагьурун;
- учебный задачихъ галаз дуьз кьведайвал библиотекадай ктаб хкягьун; аннотация туькІуьрун.

Коммуникативный универсальный учебный гьерекатар:

- жуьреба-жуьре интонацийралди текст кІелун, эсерда иштиракзавай ксар, вакъиаяр кьалурун, жуван алакьа кьалурун;
- текстина кьиле физвай кьилин вакъиайриз фикир гун, суалар эцигиз хьун;
- текст суьгьбет авун (галай-галайвал, хкягьунин);
- лазим тир гьиссералди шиирдин эсер кьетІен манада кІелун;
- литературадин чІалалди рахаз чир хьун;
- гьвечІи, регьят махар, гыкаяяр туькІуьриз алакьун.

Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:

- гьавурдик кваз, дуьз, эсер ийидайвал тамам гафаралди бес кьадардин йигинвал аваз кІелун;
- текст гьавурдик кваз жува-жуваз явашдиз кІелун;
- текст кІелдайла, жуван кІвалахдин еридиз кьимет гун.

Санал кьиле тухузвай кІвалах:

- кІвалахунра санал иштиракун: жуьреба-жуьре ролар хкягьун ва ана иштирак авун: табий касдин (подчиненныдин), кІвенкІве авайдан;
- вирида санал (коллективно) театризованный кІвалахда четин тушир, регьят халкьдин сивин яратмишунрин ва художественный литературадин эсерар ролриз пайна кІелун; роль хкягьун, сегьнеламишун;
- жуван кІвалах намуслувилелди таммарун, жуван кІвалахдиз кьимет гун.

4 – КЛАСС

Зи чил - зи Ватан. Чи ватандиз, адан кьегьал ватандашризни баркаллу кІвалахриз бахшнавай гьикаяяр. Йисан жуьреба-жуьре вахтунда тІебиатдикайни ислягьвиликай, чи республикадин ва Лезгистандин тарихдикайни уьмуьрдикай гьикаяяр, шиирар, мисалар, мискІалар.

Тагьир Х. «КІела, зи хва!»; Магьмудов А. «Рекье»; Абдуллаев Д. «Хуьре пакамахъ»; СтІал Сулейман «Дербент шегьердиз»; Ризванов З. «Чими рикІер, пак ниятар»; Бабаханов М. «Ватан»; Къазиев И. «Четин гьарфар»; Къуруш М. «Ватан ва аялар»; Лезги халкъдин кьиса. «Шарвилидин веси»; Исмаилов А. «Нуьгведин ич»; Межидов Къ. «Хуьруьн стха-хва»; Фатахов А. «Зул»; Гъажиев М. «Къушар куьч жезва».

Хас инсанрин лишанар. Юлдашрикай, инсанрин арада гьуьрметдикай, инсанриз хас лишанриз талукьарнавай гьикаяяр, макъалаяр, шиирар, мисалар, мискІалар.

Межидов Къ. «Чи гуьзел пляж»; Мегьман А. «Гьуьжет»; Абдуллаев Д. «Аялдин зиреквал»; Саидгъасанов С. «Бубадин веси»; Саидов А. «Фу рахана»; Шайдаев Я. «Кфилдин сес»; Магьмудов А. «Яланчи цуьк».

Халкъдин мецин яратмишунар. Лезгийрин ва маса халкъарин махар, кьисаяр. Махара, кьисайра, манийра, мисалрани мискІалра халкъдин яшайиш, жуван халкъдиз, чилиз Ватандиз кІанивал кьалурун.

Лезги халкъдин махар. «КІеви ахвар», «Къве юлдаш», «Сарабаш», «Кесиб касдин акьулла руш», «Хъалхъас кьибни сикІ», «Къаридиз куьмек гайи кьушар»; лезги халкъдин мисалар ва мискІалар.

Чехи имтигъанрин вахтунда. Ватандин Чехи дяведа халкъдин игитвилерикай, дяведа чанар гъайиф татанвай рухвайрикай гьикаяяр, шиирар ва макъалаяр.

Халкъдин кьиса. «Шарвилини Надир-шагъ»; Саидов А. «Лувар квай игит»; Мурадов Ш.-Э. «Партизандин паб»; Гашаров Гъ. «Игитдин рикІ авай Мусаиб. Шагъпазова А. «Къагъриман хва»; Ибрагьимова Гъ. «Афгъанистан – гьамлу макан»; Ражабов А. «Хуьруьн хва»; Саидгъасанов С. «Россиядин

игитдиз»; Гашарова А. «Гъуьлуькай эхиримжи кIвал хъайи»; Жамалдин Х. «Сагърай уьлкве»; Лезги халкъдин мисалар ва мискIалар.

Къуьд. ХъуьтIуьн тIебиатдин шикилриз, инсанрин кIвалахризни аялрин машгъулатриз бахшнавай гъикаяяр, шиирар.

Саидгъасанов С. «Къуьд атана»; Мурадов Ш.-Э. «Къуьд»; Лезги халкъдин мискIалар; Абдуллаев Д. «Жив»; Фетягъ А. «Къуьд»; Магъмудов А. «Ракъини мурк цIурурда».

Гатфар. Гатфарин тIебиатдин шикилрикай, инсанрин кIвалахрикай, аялрин къугъунрикай гъикаяяр, шиирар, мисалар, мискIалар.

Мусаиб СтIал. «Гатфарин гуьзел гъавадиз»; Лезги халкъдин мискIалар; Асеф Мегъман Асеф. «Чубарук»; Арбен Къардаш. «Нехирбанни лекъ»; Ибрагъимова Гъ. «Вичин гъунар къалурзава гатфари»; Керимова С. «Зузи»; Гъажи Р. «Гъуьлераллай лезгияр»; Азизханов К. «Секиндиз кIанда».

Классдилаь къеце кIелун ва хуралай чирун патал теклифнавай эсеррин сиягъ

Классдилаь къеце кIелун патал: Агъаларов С. «Зи чими рагъ»; Герейханов Ш. «Къилинж Къемер»; Жалилов М. «Билбил базардал»; Къафланов З. «Сефил гатфар»; Къурбан Гъ. «Ирид чин алай дагълар»; Магъмудов А. «Гатуз дагъда»; Мурадов Ш.-Э. «Экуь муьгъуьббат», «Бахтаварар», «Шалбуз дагъдин шагъвар»; Мусайиб С. «Хкъягъай произведенияр»; Пушкин А.С. «Хкъягъай произведенияр»; Рамазанов Г. «МискIалар»; Сардар А. «Гъетрен нур»; СтIал Сулейман «Шиирар»; Фетягъ А. «Зигъиндин гунар», «Къуншияр»; Хаметова Х. «Хиялрикай нехишар», «Багъа рекъер», «Иренадиз кхъей чарар»; Шихвердиев М. «Экв яргъарай аквада»; Эфендиев М. «Геж алуькьай гатфар».

Хуралай чирун патал: Тагъир Хуьруьг. «КIела, зи хва»; Бабаханов М. «Ватан»; Саидов А. «Фу рахана»; Саидгъасанов С. «Россиядин игитдиз»; Мурадов Ш.-Э. «Къуьд»; Абдуллаев Д. «Жив»; СтIал Мусаиб «Гатфарин гуьзел гъавадиз», Асеф Мегъман «Чубарук».

Библиографиядин культура (аялрин ктабрихъ галаз кІвалах)

КъетІен жуьредин искусстводин ктаб. Герек тир чирвилерин чешме. Ктабар: учебный (герек тир чирвилер гудай), художественный, справочный. Ктабдин элементар: ктабдин тІварціиз, жилдиниз, къвед лагъай жилдиниз, сифте гафуниз, шикилриз килигна ктабдин тахминан мана-метлеб тайинарун. Библиотекадай лазим ктаб хкъгъиз алакьун. Аялар патал журналар кІелун.

Ктабрин жуьреяр (печатдай акъуднавай): ктаб-эсердин, ктаб-, кІватІалдин, ктаб-сочиненийрин кІватІал, газетар-журналар, справочникар, словарар, энциклопедияр.

Ганвай списокдай аялрин ктабар картотекадай жагъурун, библиотекада авай аялрин ктабрикай менфят къачун.

«Литературадай кІелун» учебный предметдин мана ва аялри **къуд лагъай классда** тухудай универсальный учебный гьерекаатар.

Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гьерекаатар:

- гъавурдик кваз, дуъз, фад-фад, эсер ийидайвал тамам гафаралди эсер авунин такъатар (паузаяр, манадин ударение, кІелунин ериш ва ванцин агъуз-винизвал) ишлемишиз, литературадин чІалан нормаяр хвена кІелун;
- гъихътин текст хъайитІани гъавурдик кваз яваш ванцелди кІелун;
- кІелай эсердин къилин метлеб ачухарун, ам жуван гафаралди лугъун;
- текстинин паярин манадин жигъетдай алакъаяр тайинарун;
- гъикаядин ва я макъаладин план туькІуьрун;
- текст анализ авун: къилин мана тайинарун;
- жува-жуваз туькІуьрнавай пландин бинедаллаз, тамамдиз, хкъяна ва куьруьз текстинин мана-метлеб ахъай хъувун; мана-метлеб хълагъдайла, галай-галайвал хуьн;
- гъикаяда иштиракзавай ксарин чІалан винел гуьзетунар, абурун крар гекъигун, къалурзавай вакъайрихъ ва иштиракзавай ксарихъ галаз автордин ва жуван рафтарвал тайинарун;
- масадан тІварціихъай гъикая давамар хъувун;
- геройдиз характеристика ва ада авур кІвалахдиз къимет гун;

– текст ахтармишун: текстина ишлемишнавай гафарин манаяр чир хьун, абур жуван рахунра ишлемишун, иштиракзавай ксар, вакъияяр ва ачухдиз къалурун патал ишлемишнавай гафар, ибараяр (эпитетар, тешпигъар, мягкем ибараяр, метафораяр) жагъурун;

– кЕлай эсеррай бязи шикилар сегънеламишун.

Текстинихъ галаз кIвалах:

– кьилериз килигна учебникдихъ галаз кIвалах ийиз алакьун, учебникдай (суалар ва тапшуругъар, абзацар, текстиниз талукъ гафар ва мсб.) масадан куьмек галачиз, менфят къачуз алакьун;

– ктабдин элементриз килигна адаз характеристика гун: тIварцIиз, жилдиниз, къвед лагъай жилдиниз, кьилериз, аннотациядиз, сифте гафуниз, шикилриз килигна, ктабдин тахминан мана-метлеб тайинарун;

– учебный задакадихъ галаз къадайвал библиотекадай лазим ктаб хкъагъиз алакьун, аннотация дуьзмишун.

Коммуникативный универсальный учебный гьерекатар:

– учебный диалогда чIалан этикетдин правилояр вилив хуьн, учебный ва художественный текстерал суалар эцигун ва суалриз жавабар гун;

– учебный задакадихъ галаз къадайвал текст хълагъун;

– аялрин литературадин тематикадикай, жуван рикI алай шаирдикай (писателдикай) ва адан эсеррикай суьгъбет авун;

– гьикаяда иштаракзавай ксарин чIалан винел гуьзетунар къалурун;

– иштаракзавай ксарин крар гекъигун, къалурзавай вакъияйрихъ ва иштаракзавай ксарихъ галаз автордин ва жуван рафтарвал тайинарун;

– художественный эсердин ва макъаладин текстер чара ийиз алакьун;

– теклифнавай темадай хабардин ва шикилар лугъунин гъвечIи текстер туйкIуьрун ва гуьзетун.

Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:

– кЕлай эсердин кьилин метлеб ачухарун, ам жуван гафаралди лугъун;

– вахт, мажал авай вахтунда кЕлчивилин кIвалах жува-жуваз тешкилун;

– текстинин паярин манадин жигъетдай алакъаяр тайинарун;

- эсеррин ва геройрин кьетГенвилериз кьимет гун;
- кІвалахдин нетижаяр кьилиз акъудун, жезвай гьалатГар ва четинвилер вуч себебдалди жезватІа тайинарун, виликамаз жезвай кІвалахда алакьунар кьалурун.

Санал кьиле тухузвай кІвалах:

- сегьнедин кІвалахда иштирак авун: эсер ролриз пайна кІелун, сегьнеда кьугъун; кьайдаяр сад-садахь галаз санал хуьн;
- санал кІвалахдай вахтунда жуван везифаяр чир хьун, абурухь галаз жавабдарвилелди эгечІун, жуван кІвалахдиз кьимет гун.

Рахунрин ва кІелчивилин (читательский) кІвалахдин жуьреяр

Чалан жуьреяр кІвалахдин разделдик агъадихь галай жуьреяр акатзава: аудирование (яб акалун), кІелун, лугъун (ихтилат авун), кхьин (чІалан кхьинар). И разделди аялрин чІал гегьеншарда ва сивин рахунрин культура гегьеншарда.

Яб акалуни (аудирование)

Суьгьбетчидин рахунрихь ва текстерихь яб акалун. Манадин гьавурда дуьз акъун, яб акалай художественный эсердин текстиниз суалар эцигун, адан суалриз дуьз жавабар гун, вакъияяр галай-галайвал тайинарун.

Автордин стилдин кьетГенвилер, ачух рахунрин алакьунар гуьзетун.

КІелун

Ван акъудна кІелун. КІелунин йигинвал кьез-кьез артухарун, кІелунин эсерлувал хкаждай рекьерикай менфят кьачун. Дуьз ва фад-фад кІелунин алакьунар мадни вилик тухун. Орфоэпиядин ва интонациядин нормаяр вилив хуьн. КІелдайла, предложенидин эхирдин интонация ва предложенийрин арада пауза хуьз алакьун. Гафарин манаяр ачухарун, манадин жигьетдай чеб-чпиз мукьва ва акси гафар жагъуриз, текстинай мисалар гьиз, эсердин кьилин мана тайинариз ва ам агакьариз алакьун.

Жува-жувакди кІелун

Эсер жува-жувакди, фад кьиле гьатдайвал кІелиз алакьун, адан кьадар ва жанр фикирда кьун. КІелунин жуьреяр (чирзавай, таниш тир,

килигнавай, хкянавай) тайинарун. Текстинай герек тир малуматар, кылин мана жагъуриз алакьун. Гъар жуьредин кӀелунрин кьетӀенвилер фикирда кьун: делилар (фактар), шикилар лугъунин, алава рахунар ва мсб.

Рахунар (рахунрин чӀалан культура)

Диалог чӀалан жуьре яз чирун. Диалогдин акахъунин кьетӀенвилер: текстинин мана-метлебдай суалриз жавабар гун, текстинай суалриз жавабар жагъурун, эхирдал кван юлдашдихъ яб акалун, кӀелай эсердиз кьимет гун, жуван фикир лугъун. Эдеблу рахунар ишлемишун. ТӀалабун, тавакьу кьалурдай гафар ишлемишун.

Монолог чӀалан жуьре яз лугъун. Кылин манадин гъавурдик хьун. Гафаралди текстиниз талукъ шикилар чӀугун. Гьикаядин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрарунар квачиз ахъаюн. Эсердиз талукъ шикилдин мана-метлеб ачухарун. Мукьва манаяр авай гафар гекъигун, гзаф манаяр авай гафар чир хьун, текстинай кыле физвай крариз, иштиракзавай ксариз, тӀебиатдин шикилриз талукъ гафар (абуруз кьимет гузвай) чир хьун ва абурун куьмекдалди шикилар чӀугун.

КӀелнавай эсердикай, ганвай темадикай ва я шикилдай са куьруь сочинение лугъун.

Кхьинар (кхьинрин чӀалан культура)

Кхьинрин чӀалан нормаяр: тӀвар мана-метлебдив кьадайвал (тема дуьздал акьудун, кыле физвай гьерекатрин чка, иштиракзавай ксарин кылихар) хьун, кхьинра чӀал гуьрчегардай алатар (синонимар, антонимар, гекъигунар) ишлемишна мини-сочиненияр (хабардин, фикирар лугъунин, шикилар чӀугунин, фикирар лугъунин), ганвай темадай суьгьбет ва отзыв кхьин.

Гъар жуьредин текстерихъ галаз кӀвалах

Гъар жуьредин (художественный, научно-популярный ва учебный) текстерикай умуми чирвилер гун ва абур гекъигун. Текстерин жуьреяр арадиз атун, абурун мурад ва месэлаяр.

Тайин темадиз талукъ ктаб хкягъиз алакьун. Темадиз килигна, масадан куьмек галачиз жува-жуваз, ктаб (эсерар) жагъурун ва кІелун. КІелай эсердин ва я чІукунин куьруь мана-метлеб хълагъун. Ктабдин тІварцІиз, жилдиниз, кьвед лагъай жилдиниз, кьилериз, сифте гафуниз, шикилриз килигна, ктабдин тахтинан мана-метлеб тайинарун.

Темадин кьилин мана, адан кьурулуш жува-жуваз тайинарун; текст манайриз пайиз, абуруз кьилер гуз чирун. Гьар жуьредин малуматрихъ галаз кІвалахиз чирун.

Вирида санал иштирак авун: суалриз жавабар гуз алакьун, са темадай рахун, юлдашдин рахунрихъ яб акалун, суьгъбет фидай арада текст ишлемишиз алава яз жавабар гун. Справочникрикай ва маса иллюстративный материалрикай менфят къачун.

Художественный эсердин тестинихъ галаз кІвалах. Эсердиз ганвай кьилин (тІварцІин) гъавурдик хьун; мана-метлеб чир хьун (суалдиз жаваб: «Вучиз авторди эсердиз ихътин тІвар ганва?») Текстинин художественный кьетІенвилер, чІал гуьрчегардай алатар чир хьун.

Текстина кьиле физвай крар галай-галавал тайинариз алакьун. Эсерда иштиракзавай ксарин хесетриз кьимет гун, чІал гуьрчегардай алатар (эпитет, гекъигун, гирербола) текстина ишлемишиз. Иштиракзавай ксар, тІебиат, вакъиа къалурун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр тектинай жагъуриз алакьун. Метлебдин ва крар кьиле физвай къайдадин рекъай галай-галайвал (муаллимдин куьмек галаз) тайинарун. Гьикаяда иштиракзавай ксарин чІалан винел гуьзетунар, абурун крар гекъигун, къалурзавай вакъиайрихъ ва иштиракзавай ксарихъ галаз автордин ва жуван рафтарвал тайинарун.

Гьикаяда иштиракзавай ксариз ва кьилихриз кьимет гун (шикил, кьилих, вакъиа, суьгъбет), адан кьилел атай вакъиа ва вич тухузвай къайда анализ ийиз алакьун. Текстинин художественный кьетІенвилерин ва чІал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун: эпитетар, гекъигунар,

метафораяр жагъурун. Художественный эсердин (галай-галайвал, хкяна ва куъруъ) кылин мана-метлеб тайинариз ва суъгъбет ийиз алакьун.

Текст галай-галайвал суъгъбет авун: чІукунин кылин фикир тайинарун, герек тир гафар чара авун, вакъиадиз кыл гун ва галай-галайвал суъгъбет авун; текст паяриз паюн, текстиниз санал важиблук кыл гун, гъар са паюниз кыл гун, план туькІуърун – сифте суалдин предложенийрин къайдада, ахпа хабардин предложенийрал кхъенвай план туькІуърун, жуван гафаралди куърелди суъгъбет ийиз алакьун.

Ганвай текстинин кІус жува-жуваз суъгъбет авун: эсерда иштиракзавай ксариз кымет гуз, гъерекат кыле физвай чка лугъуз алакьун. Иштиракзавай ксар, тІебиат, вакъиаяр къалурун патал авторди ишлемишнавай гафар ва ибараяр жагъуриз алакьун, текстина гафарин метлебар тайинариз алакьун.

Учебный, научно-популярный ва маса текстерихъ галаз кІвалах

Эсердиз ганвай тІварцІин гъавурдик хъун; мана-метлебдин гъавурда хъун (суалдиз жаваб: «Вучиз авторди эсердиз ихътин тІвар ганва?»). Учебный ва илимдинни-популярный текстерин художественный къетІенвилер тайинарун (малуматар агакъарун). Текстинин кылин фикир тайинарун. Текст паяриз паюн. Микротемаяр тайинарун. Герек тир гафар. Текстинин модель ва схема. Текст арадал атунин къайдаяр. Текст галай-галайвал суъгъбет ийиз алакьун. Текст куъруьдаказ суъгъбет ийиз (текстинай кылин гафар хкъягъиз) алакьун.

Библиографиядин культура. КъетІен жуьредин искусстводин ктаб. Герек тир чирвилерин чешме. Ктабар: учебный (герек тир чирвилер гудай), художественный, справочный. Ктабдин элементар: ктабдин тІварцІиз, жилдиниз, къвед лагъай жилдиниз, сифте гафуниз, шикилриз килигна ктабдин тахминан мана-метлеб тайинарун. Библиотекадай лазим ктаб хкъягъиз алакьун. Аялар патал журналар кІелун.

Ктабрин жуьреяр (печатдай акъуднавай): ктаб-эсердин, ктаб-, кІватІалдин, ктаб-сочиненийрин кІватІал, газетар-журналар, справочникар, словарар, энциклопедияр.

Ганвай списокдай аялрин ктабар картотекадай жагъурун, библиотекада авай аялрин ктабрикай менфят къачун.

Аялри кЈелна кЈанзавай литература

Халкъдин сивин яратмишунрин эсерар. ГъвечЈи школьникдиз таниш тир, чизвай лезги ва дагъустандин ва маса хакъарин шаирринни классикрин эсерар. Аялар гъеле школадиз къведалди тежрибада авай, хъсандиз чизвай эсерар; сифтегъан школадин яшда авай аялриз тайинарнавай; юкъван школада кЈелна кЈанзавай ктабар фикирна къун.

Жуъреба-жуъре ктабар аваз хъун: тарихдин, суьгъуьрдин, гъакъикъи тушир (фантастикадин) научно-популярнй, справочно-энциклопедически литература; вахт-вахтунда акъудзавай аялар патал ктабар (хяна).

Аялри кЈелна кЈанзавай ктабрин къилин тема: Ватандикай, тЈебиатдикай, аялрикай, чи гъвечЈи стхайрикай, хъсанваликай ва писвеликай, хъуьруьнрикай (юмордикай) эсерар.

Литературоведческий пропедевтика (практикадай менфят къачуна)

Муаллимдин куьмек галаз художественный текстина ишлемишнавай гафарин манаяр чир хъун, абур жуван рахунра ишлемишун, иштиракзавай ксар, вакъиаяр ва масабур ачухдиз къалурун патал ишлемишнавай гафар, ибараяр (эпитетар, тешпигъар, антонимар, синонимар, гекъигунар, метафораяр, мягъкем ибараяр) жагъурун.

Литературадин манадин гъавурда гъатун: художественный эсер, художественный образ (къамат), гафунин искусство, суьгъбетчи, тема, сюжет; эсерда иштиракзавай кас, адан шикил, къамат, ихтилатар, вакъиаяр, фикирар; геройдихъ галаз автордин алакъа.

Хабардин (гъикаядин), шикилар лугъунин (суьрет, тЈебиатдин са чкадин акунар, интерьер), фикирар лугъунин (геройдин монолог, геройдин диалог) гъикая тукЈуьр хъуникай чирвилер.

Прозадин ва шииррин чЈал: шииррин эсеррин къетЈенвилер (ритма, рифма) чир хъун ва чара ийиз алакъун.

Историко-литературадин мана: фольклор, автордин художественный эсерар (тафават, чаравал).

Эсеррин жанрадин жуьреяр. ГъвечИи фольклордин жуьреяр (къепИинин кылихъ ядай манияр, мисалар, мискІалар); кылин мана тайинарун ва ам чир хьун. Махар (гъайванрикай, сугъуьрдин, яшайишдин). Махарин художественный къетІенвилер: лексика, туькІуьр хьун (композиция). Литературадин (автордин) махар.

Махунин, баснядин, шииррин бязи къетІенвилерихъ галаз (сугъуьр, айгъам, иштиракзавайбур, метлеб, везин) практикадин рекъай танишарун.

Аялрин яратмишунрин кІвалах (литературадин эсеррин бинедаллаз)

Аялрин яратмишунрин кІвалахра литературадин эсерра текстинин интерпретация: ролриз пайна кІелун, сегънеламишун; сивин шикилар чІугун, элементар кваз изложение кхьин, художественный эсердин бинедаллаз жуван текст туькІуьриз алакьун.

СИФТЕГЪАН УМУМИ ОБРАЗОВАНИДИН ДЕРЕЖАДА
«ЛИТЕРАТУРАДАЙ КІЕЛУН» УЧЕБНЫЙ ПРЕДМЕТДИН
ПРОГРАММА ЧИР ХЪУНИН КАРДА ВИЛИВ ХУЪЗВАЙ НЕТИЖАЯР

Учебный предмет «Литературадай кІелун» тахминан рабочий программади сифтегъан школа куътягъзавай аялар агъадихъ галай хсуси (личностдин), предметрин алакъада авай (метапредметдин) алакъайрин ва предметрин нетижайрин алакъунрал таъминарзава.

Хсуси (личностдин) нетижаяр

«Литературадай кІелун» учебный предметдин тахминан рабочий программа чир хъунин кылдин нетижайрив, гъвечІи школьникдин хсусивал (личность) вилик финин еришралди таъминардай, жува аннамишунин, жува жув еримлу авунин, жуваз тербия гунин тегъердихъ элкъуърнавай чирвилер гунинни тербиядин кІвалахар сад авунин къайдади агакъарда. «Литературадай кІелун» учебный предметдин программа чир хъунин кылдин нетижайри гъвечІи школьникри яшайишдин метлеб авай къайдаяр, рафтарвилер къатІунунин, кІелзавайбуру жемиятдин, адетдин, медениятдин ва руьгъудинни ахлакъдин ивирриз хъсандиз майилвал авунин, и гъерекатра арадал атай тежриба къачунин гъалар къалурзава.

Ватандашвилини ватанпересвилини тербия:

– жуван Ватан – Россия, гъвечІи ватан багъа хъунин гъиссер, хайи чІал, Россиядин Федерациядин тарих ва меденият чирунин ашкъи арадал атун, жемиятдин медениятдин арада авай алатай ва алай девиррин тІебии алакъайрин гъавурда аваз хъун;

– жуван милли медениятдин ва Россиядин ватандашвилини умумивал, жуван уьлкведин, хайи чилин алатай, алай ва къвезмай вакъиайрихъ галаз авай шериквал къатІунун, урус эдебиятдин чІехи векилрин эсерар ва Россиядин халкъарин яратмишунар чируналди ва абур веревирд авуналди жуван ва маса халкъарин адетриз, медениятриз гъуърмет къалурун;

– жемиятдин векилдикай хъиз инсандикай, адан ихтияррикайни жавабдарвиликай, гъуърметлувиликайни лайихлувиликай, жув кбиле тухунин

ахлакьдинни эдебдин тегьеррикай, инсанрин арада жедай рафтарвилерин кьайдайрикай сифтедин чирвилер хьун.

Рувьгьдинни ахлакьдин тербия:

– инсанри сада-садахъ галаз ийидай рафтарвилер, гьар инсандиз вичиз талукь тир кьилдин лишанар, хайибурун, мукьвабурун ва чарабурун язух атунин, миллетдилай, дуланажагьдилай, диндилай аслу тушиз, абуруз гьуьрметунин, кьанивал, регьимлувал ва ахлакьдин маса хьсан ерияр кьалурунин кьайдаяр чир хьун;

– тахминан рабочий программа – эдебдин кьайдаяр кьатунунин, художественный эсеррин игитриз абуру чеб кьиле тухузвай тегьерриз, абурун амалриз килигна ахлакьдин жигьетдай кьимет гуз чирун;

– дуьнья кьатунин жигьетдай жуван фагьум-фикир аваз хьун, эдебиятдин таьсирдик кваз арадал атай жуьреба-жуьре гьиссерин жуван хьуси фикирар лугьун;

– маса ксариз гьам рувьгьдин, гьам бедендин жигьетдай зиянар гунихъ элкьуьрнавай гьис са гьерекатни, амални кьабул тавун.

Эстетикадин тербия:

– художественный медениятдиз, искусстводин жуьреба-жуьре хилериз гьуьрметлувилин итиж кьалурун, искусстводин жуьреба-жуьре хилерин, жуван халкьдин ва маса халкьарин адетрин, яратмишунрин гьавурда акьун, художественный кьвалахрин гьар жуьре хилера жуван рафтарвал кьалуриз гьазур хьун;

– гуьрчегдаказ кьелунин, яб акалунин ва халкьдин мецин яратмишунринни художественный эдебиятдин эсерриз эстетикадин жигьетдай кьимет гуни тежриба кьачун;

– художественный эсеррин образралди лагьанвай гафарин (ч^Иалан), художественный образ арадал гьизвай рахунрин такьатрин гьавур акьун.

Физический тербия, сагьламвилин саламатвилин меденият арадал гьун:

– элкьуьрна кьунвай тЕбиатда (гьа жергедай яз информациядин алемдани) сагьлам ва хатасуз (жув ва маса ксар патал) уьмуьр кьиле тухунин кьайдаяр вилив хуьн;

– физический ва психический сагьламвилев кьадирлувилелди эгечIун.

Зегьметдин тербия:

– инсандин уьмуьрда ва жемиьтда зегьметдин кьиметлувал аннамишун, зегьметдин нетижа жавабдарвилелди ишлемишун ва адав кьадирлувилелди эгечIун, зегьмет чIугунин жуьреба-жуьре крара иштиракунин вердишвилер хьун, жуьреба-жуьре пешейриз итиж авун.

Экологиядин тербия:

– тЕбиатдихь галаз игьтиятлувилелди рафтарвилер авун, эдебиятдин эсерра кьалурнавай инсандинни гьайвандин арада авай рафтарвилерин месэлаяр аннамишун;

– тЕбиатдиз зиян гудай гьерекатар, амалар кьабул тавун.

Илим чир хьунин кьиметлувилер:

– дуьньядикай илимдин рекьелди сифтедин чирвилерай кьил акьудиз хьун, художественный кьамат арадал гьунин, жуван фикир-фагьум, кьатIунар, автордин идея лугьунин такьат хьиз, гафунин важиблувилин гьавурда акьун;

– чирвилер кьачунин ва уьмуьрдин бязи крар гьялун патал кIелзавай эсеррин гьавурда акьун;

– жува жуваз кIелунин, эдебиятдин такьатралди жув еримлу авун, чирвилер кьачунин итижлувал, гьевеслувал, фольклордин ва художественный эдебиятдин эсерар, писателрин яратмишунар чирунин карда аслу тушир бажарагьвал еримлу авун.

ПРЕДМЕТРИН АРАДА АВАЙ АЛАКЪАЙРИН (МЕТАПРЕДМЕТДИН) НЕТИЖАЯР

Сифтегьан школада «Литературадай кIелун» предмет чирунин нетижада аялриз умуми кьатIунрин гьерекатар арадал гьида:

базадин логикадин гьерекаатар:

- темадиз, кылиин фикирдиз, жанрдиз килигна, эсерар гекъигун, эсер ва адан автор сад-садав гекъигун, эсерар гекъигунин делилар тайинарун, тешпигъвилер тайинарун;
- автордиз талукъвилиин ва жанрдин жигъетдай эсерар сад авун;
- эсерар жуьрейриз-дережайриз паюн патал кар алай лишанар тайинарун, эсерар темайриз, жанрайриз ва жуьрейриз килигна кылдин дережайриз чара авун;
- эсердин сюжет (композиция) веревирд ийидайла, къайдадив къурвилер ва аксивилер жагъурун, сюжетдин вакъийрин галай-галайвилер чIур хъанвай чкаяр гуьнгуьна хтун, эсердин метлебдикай куьрелди умуми фикирар малумарун, тайинарнавай къайдада эсердикай жуван фикирар-къейдер лугъун (кхъин);
- теклифнавай къайдадин бинедаллаз чирвилерин тапшуругъ гъялун патал информация бес тежезвайвилиин делил винел акъудун;
- план туькIурдайла, игитрин амалриз къимет гудайла, кIелай текст ихтилат хъийидайла фольклордин, художественный текстинин сюжетда агъвалатрин алакъаяр тайинарун;

базадин ахтармишунрин гьерекаатар:

- муаллимди теклифнавай суалрин бинедаллаз объектдин (агъвалатдин) гъакъикъи ва жуваз кIандай хътин гъалдин арада авай алакъайрин чаравал-тафаватлувал тайинарун;
- муаллимдин куьмекдалди макъсад лугъун, объектдин, агъвалатдин, гъалдин дегишвилер пландик кутун;
- тапшуругъ кылиз акъудунин са шумуд къайда-жуьре сад-садав гекъигун, теклифнавай къетIенвилерихъ галаз гзафни гзаф къазвай къайда хкъягъун;
- теклифнавай пландай тежриба ва чирзавай объектдин къетIенвилер, объектрин арада авай алакъаяр тайинарунин рекъяй регъят ахтармишунар кыиле тухун;

– баянар, фикирар кьайдада тун ва, кьиле тухвай ахтармишунрин (тежрибадин, дережайриз паюнрин, гекъигунрин) нетижайрин бинедаллаз гьакъикъи делилар гилигуналди, абур мягъкемарун;

– гьерекатар, вакъияяр ва абурун судураар и ва я маса тешпигъ дуьшуьшра еримлу хьунухъ мумкин тирвиликай виликамаз малумарун;

информациядихъ галаз кьвалах:

– информация кьачудай чешме хьагъун;

– кьалурнавай кьайдадин бинедаллаз теклифнавай чешмедай ачухдаказ ганвай информация жагъурун;

– жувавай кьилди ва я муаллимди теклифнавай ахтармишунин кьайдадин бинедаллаз якъин ва якъин тушир информациядай кьил акъудиз хьун;

– интернетдин сетдай информация жагъурдайла чехибурун (муаллимрин, диде-бубайрин, кьанундалди тестикъарнавай векилдин) куьмекдалди информациядин хатасузвилини кьайдаяр вилив хуьн;

– чирвилер кьачунин тапшуругърив кьурвал, текстинин, видеодин, графикадин, сесерин информация анализ ийиз ва арадал гьиз чир хьун;

– информация кьалурун патал жува схемаяр, таблицаяр арадал гьун.

Сифтегъан школада келунин йисан эхирда аялрик ***коммуникативный*** умуми чирвилер кьачудай амалар акатда:

малуматар (рахунар-алакъаяр):

– таниш чкада жезвай рахунрин, рафтарвилерин шартларив кьурвал, фикирар кьабулун ва кьайдада тун, жуван гьиссер лугъун;

– жувахъ галаз рахазвайдаз гьуьрмет авун, суьгъбет ва дискуссия (гьуьжет алай месэла) кьиле тухунин кьайдаяр вилив хуьн;

– жуьреба-жуьре фикирар-зендер аваз хьун мумкин тирди хиве кьун, кьабулун;

– жуван фикир эдеблудаказ ва делилламишна лугъун;

– вилик эцигнавай тапшуругъдив кьурвал рахаз чир хьун;

– мецелди лугъудай ва кхьенвай кьайдадин текстер арадал гьун (гафаралди са затлунин шикил кьалурун, фикирар малумарун, ихтилатун);

- халкъдин вилик кӀелдай гъвечӀи текст гъазурун;
 - кӀелдай текстиниз талукъ яз шикилар, суьретар хкягъун;
- Сифтегъан школада кӀелунин йисан эхирда аялрик *регулятивный* умуми чирвилер къачудай амалар акатда:

жува-жуваз тешкилун:

- кӀелунин, чирвилер къачунин везифаяр къилиз акъудунин карда нетижа къазанмишун патал жуван гъерекатар, амалар пландиз къачун;
- хянавай гъерекатар галай-галайвал къайдада тун; жува-жувал гуьзчивал тухун;
- чирвилер къачунин карда жезвай агалкъунрин ва я гуьгъуьна амукъунин (макъсаддив агакъ тавунин) себебар тайинарун;
- гъалатӀар арадай акъудун патал чирвилер къачунин карда жуван гъерекатрал амал авун.

Санал кьиле тухузвай кӀвалах:

- пландик кутунин, галай-галайвал гъар са кам ва абуруз талукъ муддат тайинарунин жигъетдай теклифнавай форматдин бинедаллаз, куьруь вахтунда ва яргъалди къилиз акъуддай (коллективный крара, тапшуругъра иштиракун фикирда къуна, къилди жува къилиз акъуддай) мурадар къайдаламишун;
- саналди ийизвай кардин макъсад къабулун, макъсаддив агакъун патал саналди гъар са гъерекат, кам тайинарун: ролар паюн, меслятдал атун, саналди ийизвай кӀвалахдин гъерекатар ва нетижаяр веревирд авун;
- кьиле акъвазуниз, тапшурмишай кар къилиз акъудиз, муьтӀуьгъ жез гъазур тирди къалурун;
- умуми кӀвалахдай жувал гъалтзавай пай жавабдарвилелди тамамарун;
- умуми нетижадик жуван кутур паюниз къимет гунн;
- теклифнавай чешнейрин куьмекдалди саналди тир проектрин тапшуругъар тамамарун.

ПРЕДМЕТДИН НЕТИЖАЯР

Сифтегъан умуми образованидин «Литературадай кӀелун» предметдин программа чир хьунин нетижайри предметдин хилез талукъ метлебдин къетӀен

лишанар къалурзава, ам кЈелунинни чирвилер къачунин жуъреба-жуъре гьалара ва уьмуърдин шартІара кЈелзавайбуруз чирвилер, алакьунар, тежриба гунин рекъе ишлемишунихъ элкьуърнава ва чирвилер гунин къилдин йисариз пайна къалурнава.

1 – КЛАСС

Йисан эхирда **сад лагъай класс** куьтягъзавай аялриз ихътин чирвилер хьун лазим я:

- цІалцІамдиз гьвечІи, регъят гьикаяяр, шиирар, макъалаяр кЈелун, слогралди гафар, слогар ва гьарфар ахъай тийиз, дуьз кЈелун;
- муаллимдин суалриз жавабар гъазурун;
- кЈелай вири гьикаяда ва я адан къилдин паяра никай ва я квекай рахун физватІа, гъадаз талукъ суалриз жавабар гун;
- кЈелай аялдивай вичин гафаралди лугъуз алакьун;
- кЈелдайла, предложенидин эхирда акъвазиз ва сес агъуз ийиз алакьун;
- гьвечІи шиирар хуралай чирун ва ва абур кЈевиз ва эсер ийидайвал кЈелун;
- дуьз, гъавурдик кваз са декьикъада 20-25 гаф кЈелиз алакьун;
- орфоэпиядин ва пунктуациядин нормаяр вилив хвена дустарикай, йисан вахтарикай, хизандикай, гъайванрикай ва къушарикай 3-4 шиирдилай тІимил тушиз хуралай чирун;
- муаллимдин куьмекдалди текстинай эсердин къилин фикир, иштиракзавай ксарин къилихар ачухардай гафар ва ибараяр жагъурун, гафаралди шикилар чІугваз чирун;
- текстиниз талукъ суалриз масадан куьмек галачиз жавабр гуз, мах ахъай хъийиз (3 предложенидилай тІимил тушиз);
- пунктуациядин ва орфоэпиядин нормаяр вилив хвена аялрикай, хизандикай, тЈебиатдикай, йисан вахтарикай, дустарикай, гъайванрикай ва къушарикай 4-далай тІимил тушиз шиирар хуралай чир хьун;
- проза ва шиир къатІуниз хьун;
- къилди жанраяр фольклордин (халкъдин сивин яратмишунар) ва художественный литература (мисалар, мискІалар, келимаяр, махар (халкъдин

сивин яратмишунрин, ва литературадин), гыкаяяр, шиирар) кьатІуниз хьун ва лугьун;

– кІелай/кІел тавур эсердин манадин гъавурдик кваз хьун: эсердин манадин гъакъикъатдин суалриз жавабар гун;

– яб акалай /яб акал тавур эсердин мана анализ ийиз алакьун: эсерда кыле физвай вакъиа галай-галайвал тайинарун, геройди авур кІвалахдиз кьимет гун (хъсан ва пис), гъавурдик квачир, четин гаф словардай жагъуриз алакьун;

– кІелай/кІел тавур эсердин мана веревирд авун ва ана иштиракун: суалриз акъалтІай жавабар гун, жуван фикирар лугьун, суьгъбетда литературадин понятияр (автор, герой, тема, эсердин мана, эсердин кьил) ишлемишун, жуван жавабар текстинай тестикъарун;

– теклифнавай пландикай, шикилдикай, суалрикай даях кьуна эсердин мана галай-галайвалди суьгъбет авун;

– 3 предложенидилай тІимил тушиз кІелай эсердин манадай жуван фикирар лугьуз хьун;

– теклифнавай махунин сифте кьил жуван гафаралди давамар хъувун, текст туькІуьрун (3 предложенидилай тІимил тушиз);

– тайин темадиз талукъ ктаб хкягъиз алакьун;

– кІелай эсердин ва я чІукунин куьруь мана-метлеб хълагьун;

– ктабдин тІварцІай, жилдинай, кьвед лагъай жилдинай, кьилерай, сифте гафунай, шикилрай кьил акъудиз хьун;

– темадин кьилин мана, адан кьурулуш жува-жуваз тайинарун; текст манайриз пайиз, абуруз кьилер гуз чирун;

– гьар жуьредин малуматрихъ галаз кІвалахиз чирун;

– вирида санал иштирак авун: суалриз жавабар гуз алакьун, са темадай рахун, юлдашдин рахунрихъ яб акалун, суьгъбет фидай арада текст ишлемишиз алава яз жавабар гун;

– ктабар кІелунин гигиенадин къайдайрал амал авун, ктабар хуьз вердишарун.

2 – КЛАСС

Йисан эхирда **къвед лагъай класс** къутягъзавай аялриз ихътин чирвилер хъун лазим я:

– учебный задачар гълдайла кЈелунрин метлеблувилерин гъавурдик хъун ва уьмуьрдин жуьреба-жуьре вакъийра ишлемишун: учебный задачарихъ галаз къадайвал ван акъудна кЈелунилай жува-жуваз кЈелунал элячЈун, жуьреба-жуьре (чирунин, танишвилини, ахтармишунин, тамашунин) кЈелунриз элкъуьрун, кЈелай эсеррай халкъдин сивин яратмишунрай ва литературадин эсеррай жуван ва маса халкъарин адетар, яшайиш, дуланажагъ, эдеблу къиметлувилер жагъурун;

– кЈелунин ериш, дуьзвал, эсерлувал са къадар хъун, гъавурдик кваз кЈелунин дережа хкаж хъун;

– дуьз, гъавурдик кваз, ачухдиз, ван хкажна ва бес къадардин зарблувал аваз (са минутда 30-40 гаф) кЈелиз алакъун;

– пунктуациядин ва орфоэпиядин нормаяр вилив хвена Ватандикай, школадикай, тебиатдикай, йисан вахтарикай, дустарикай, риваятрикай, къугъунрикай, баркаллу рухвйрикай 7-8-далай тЈимил тушиз шиирар хуралай чир хъун;

– проза ва шиир къатЈуниз хъун, текстинин художественный къетЈенвилерин ва чЈал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун: эпитетар, гекъигунар, метафораяр жагъурун (терминар галачиз);

– кЈелай/кЈел тавур эсердин манадин гъавурдик хъун: эсердин манадин гъакъикъатдин суалриз жавабар гун;

– яб акалай /яб акал тавур эсердин мана анализ ийиз алакъун: эсерда кыле физвай вакъиа галай-галайвал тайинарун, геройди авур кЈвалахдиз къимет гун (хъсан ва пис), гъавурдик квачир, четин гаф словардай жагъуриз алакъун;

– къилди жанраяр фольклордин (халкъдин сивин яратмишунар) ва художественный литература (мисалар, мискЈалар, келимаяр, махар, риваятар (халкъдин сивин яратмишунрин, ва литературадин), гъикаяар, шиирар) къатЈуниз хъун ва лугъун;

- текстинин мана-метлебдай суалриз жавабар гун, текстинай суалриз жавабар жагъурун, кІелай эсердиз кьимет гун. Текстинин мана-метлеб муаллимрин суалрин ва я учебникда ганвай пландин куьмекдалди хълагъун;
- гафаралди текстиниз талукъ шикилар чІугун. Гьикаядин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрарунар квачиз тамамдиз ахъайиз хъун;
- эсердиз талукъ шикилдин мана-метлеб ачухарун, текстинай адаз талукъ предложенияр жагъурун;
- текст паяриз паюн, абуруз кьилер гун, муаллимдин куьмекдалди кІелайдан кьилин фикир тайинарун;
- мукъва манаяр авай гафар гекъигун, гзаф манаяр авай бязи гафарихъ галаз таниш хъун, муаллимдин куьмекдалди текстина кьиле физвай крариз, иштиракзавай ксариз, тІебиатдин шикилриз талукъ гафар (абуруз кьимет гузвай) жагъурун ва абурун куьмекдалди шикилар чІугун;
- кІелай/кІел тавур эсердин манадин гъавурдик хъун: эсердин манадин гъакъикъатдин суалриз жавабар гун;
- яб акалай /яб акал тавур эсердин мана анализ ийиз алакъун: эсерда кьиле физвай вакъиа галай-галайвал тайинарун, геройди авур кІвалахдиз кьимет гун (хъсан ва пис), гъавурдик квачир, четин гаф словардай жагъуриз алакъун;
- кІелай/кІел тавур эсердин мана веревирд авун ва ана иштиракун: суалриз акъалтІай жавабар гун, жуван фикирар лугъун, суьгъбетда литературадин понятияр (автор, литературадин герой, тема, эсердин мана, эсердин кьил, гекъигунар, эпитетар, метафораяр) ишлемишун, жуван жавабар текстинай тестикъарун;
- эсердин мана галай-галайвал хкъягна, геройдин мецелай, 3 лагъай касдин мецелай суьгъбет авун;
- эсер ролриз пайна кІелун, кІелай эсеррай са бязи шикилар сегънеламишун;
- ганвай темадай эсердин манадикай жуван фикирар лугъун (5 предложенидилай тІимил тушиз);
- мисалар, мискІалар, махар, гьикаяяр тукІуьриз алакъун;

- ктабдин тІварцІяй, жилдинай, кьвед лагъай жилдинай, кьилерай, сифте гафунай, шартІуналди ишлемишнавай лишанрай кьил акъудиз хьун;
- темадин кьилин мана, адан къурулуш жува-жуваз тайинарун; текст манайриз пайиз, абуруз кьилер гуз чирун;
- гъар жуьредин малуматрихъ галаз кІвалахиз чирун;
- вирида санал иштирак авун: суалриз жавабар гуз алакьун, са темадай рахун, юлдашдин рахунрихъ яб акалун, суьгъбет фидай арада текст ишлемишиз алава яз жавабар гун;
- справочникрикай ва маса иллюстративный материалрикай менфят къачун;
- ктабрин выставкадихъ, кІелун лазим тир ктабрин тІварар плакатдихъ галаз (І зур йис), лап регъят карточкайрихъ галаз (ІІ зур йис) таниш хьун;
- учебный задакадихъ галаз къадайвал алава информация агакьун патал справочный литература ишлемишун.

3 – КЛАСС

Йисан эхирда **пуд лагъай класс** куьтягъзавай аялриз ихътин чирвилер хьун лазим я:

- халкъдин сивин яратмишунрай ва художественный литературадин эсеррай жуван ва маса халкъарин адетар, яшайиш, дуланажагъ, эдеблу кьиметлувилер жагъурун ва абуруз кьимет гун;
- учебный задакадихъ галаз къадайвал ван акъудна ва жува-жуваз кІелунрин жуьреяр (чирунин, танишвилинин, ахтармишунин, тамашунин) элкьуьрна кІелун;
- гъавурдик кваз, дубз, эсер ийидайвал тамам гафаралди бес къадардин йигинвал аваз (са минутда 50-60 гаф) кІелун;
- кІелай эсеррин тематикадихъ галаз къадайвал 8-10 шиирдилай тІимил тушиз хуралай чирун;
- художественный эсерар чирвилер гудай (познавательный) текстерикай чара ийиз хьун;
- ганвай темадай кІелай/ва я яб акалай текстинин бинедаллаз эсердин манадикай жуван фикирар лугъун (8 предложенидилай тІимил тушиз);

- эсер ролриз пайна кЈелун, кЈелай эсеррай са бязи шикилар сегнеламишун;
- текст анализ ва интерпретация ийидайла (хабардин, шикилар чЈугунин, фикирар лугьунин) чЈалан жуьреяр ишлемишун;
- прозадин ва шиирдин чЈал кьатЈунун: текстин художественный кьетЈенвилер кьалурун (рифма, строфа), лирикадин эсер эпический эсердила чара ийиз хьун;
 - художественный эсерда кьиле физвай вакъиайрин галай-галайвал, абурун арада алакъаяр тайинарун;
- текстинин мана-метлебдиз талукъ жаваб, текстинай хкяна кЈелна, тестикъарун.
- маса куьмек галачиз текст паяриз паюн, абурукай важиблуди хкягьун ва муаллимдин куьмекдалди вири эсердин кьилин фикир тайинарун;
- кЈелай текстинин план тукьЈуьрун, муаллимдин куьмекдаалди адан мана-метлеб хьлагьун, текстиниз гафаралди шикилар чЈугун;
- гафаралди шикилар чЈугунин къайда ишлемишна, кЈелай текстинин мана-метлеб тамамдиз ва хкяна хьлагьун;
- жуван гуьзетунрал бинелу хъана ва я школадин яшайишдай гьикая тукьЈуьрун;
- гьикаяда жуьреба-жуьре чЈал гуьрчегардай гафар ва я ибараяр, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун;
- иштиракзавай ксар, вакъиаяр кьалурун, тЈебиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагьурун;
- иштаракзавай ксарин кЈвалахриз кьимет гун (муаллимдин куьмекдалди);
- художественный эсердин чЈалан бязи кьетЈенвилерихъ галаз (жанрайриз килигна) таниш хьун: махуна тежедай крар хьун, басняда айгьам хьун, шиирда рифма;
- кьилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар жагьурун;
- текстиниз талукъ тапшуругьар масадан куьмек галачиз тамамарун;
- кЈелай эсердикай куьруь отзыв тукьЈуьрун;
- кЈелай эсердин мана жува эхирдалди давамар хьувун;

- кЈелай эсердай ранглу иллюстрацияр ишлемишиз текстер тукЈуьрун;
- учебный задакадихъ галаз кЈадаивал изданидин аппарат ишлемишун (кЈабдин жилд, кЈилер, аннотацияр, иллюстрацияр, сифте гаф, сноскаяр ва мсб.)
- жува-жуваз кЈелун патал кЈабар хкЈягун, картотека ишлемишун, жува кЈелай кЈабдикай суьгбет авун;
- библиотекадай лазим кЈаб хкЈягиз алакун.
- учебный задакадихъ галаз кЈадаивал алава информацияр (малуматар) агакун патал справочный литература, Интернетдин такъатар ишлемишун.

4 – КЛАСС

Йисан эхирда **кЈуд лагъай класс** куьтягъзавай аялриз ихътин чирвилер хун лазим я:

- учебный задакадихъ галаз кЈадаивал ван акЈудна ва жува-жуваз кЈелунрин жуьреяр (чирунин, танишвилини, ахтармишунин, тамашунин) кЈелунриз элкЈуьрун;
- кЈелай эсердин кЈилин метлеб ачухарун, ам жуван гафаралди лугун;
- гъавурдик кваз, дуьз, фад-фад, эсер ийидаивал тамам гафаралди эсер авунин такъатар (паузаяр, манадаин ударение, кЈелунин ериш ва ванцин агъуз-винизвал) ишлемишиз, литературадин чЈалан нормаяр хвена кЈелун;
- таниш тушир текст са декЪикада 75-80 гафунин еришдалди кЈелун;
- кЈелай эсеррин тематикадихъ галаз кЈадаивал 10-12 шиирдилаи тЈимил тушиз хуралаи чирун;
- художественный эсерар чирвилер гудай (познавательный) текстерикай кЈатЈуниз хун;
- прозадин ва шиирдин чЈал кЈатЈуниз хун: текстина ишлемишнавай гафарин манаяр чир хун, абур жуван рахунра ишлемишун, иштиракзавай ксар, вакЪияяр ва мсб. ачухдиз кЈалурун патал ишлемишнавай гафар, ибараяр (эпитетар, тешпигъар, мягкем ибараяр, метафораяр) жагЈурун;
- гЪи текст хъайитЈани гъавурдик кваз яваш ванцелди кЈелун;

- текстинин паярин манадин жигъетдай алакъяр тайинарун, гыкаядин ва я макъаладин план тукъуьрун;
- жува-жуваз тукъуьрнавай пландин бинедалаз, тамамдиз, хкяна ва куьруьз текстинин мана-метлеб ахъай хъувун. Мана-метлеб хълагъдайла, галай-галайвал хуьн;
- шикил кхьинин ва жуван фикир лугъунин элементар кваз тӀебиатдин, иштиракзавай касдин акунрин, диалог гыкая авунал дегишарна, текстинин мана-метлеб ахъай хъувун;
- гыкаяда иштиракзавай ксарин чӀалан винел гуьзетунар, абурун крар гекъигун, къалурзавай вакъиайрихъ ва иштиракзавай ксарихъ галаз автордин ва жуван рафтарвал тайинарун;
- иштиракзавай ксарикай садан тӀварцӀихъай, ихтилатчидин тӀвар дегишарна, масадан тӀварцӀихъай текстер чара ийиз алакъун;
- къилдин фольклордин (халкъдин сивин яратмишунрин) жанраяр (гысабунар, мисалар, мискӀалар, халкъдин манияр, гъайванрикай, яшайишдин, суьгъурдин махар) къатӀуниз хъун, маса халкъарин халкъдин сивин яратмишунин эсерар мисалар яз гъун, абур чир хъун;
- текст анализ авун: текстинин тема ва къилин мана тайинарун, вакъиа галай-галайвал хуьн, текстина хъанвай вакъиаяр дуьздал акъудун;
- геройриз характеристика гун, абуру авур кӀвалахдиз къимет гун, геройдин къилих, къамат, тӀебиатдин шикилар текстинай цӀарар жагъурун, абурун крар гекъигун, жуван фикирар лугъун;
- яб акалай/кӀелай эсер веревирд авун, жуван фикирар лугъун;
- текстинин план тукъуьрун, галай-галайвал, куьруь, хкяна, геройдин тӀварцӀихъай (хуралай ва я кхъена) суьгъбет авун;
- эсер ролриз пайна кӀелун, са куьруь вакъиадин чӀук сегънеламишун;
- ганвай темадай (10 предложенидилай тӀимил тушиз) жуван фикирар лугъун, (хабардин, фикирар лугъунин, шикилар чӀугунин) чӀалан жуьреяр ишлемишиз сочинение кхьин;
- кӀелнавай эсердикай куьруь отзыв тукъуьрун;

- кЈелай эсердай, иллюстрациядай суыгъбет туыкЈуырун;
- кЈелай эсер жува давамар хъувун;
- аялрин гафарин къадар артмишун ва чЈал гегъеншарун;
- учебный задачихъ галаз къадаывал изданидин аппарат ишлемишун (кџабдин жилд, кылер, аннотацияр, иллюстрацияр, сифте гаф, приложение, сноскаяр, къейдер ва мсб.)
- жува-жуваз кЈелун патал кџабар хкыгъун, картотека ишлемишун, жува кЈелай кџабдикай суыгъбет авун;
- библиотекадай лазим кџаб хкыгъыз алакъун;
- учебный задачихъ галаз къадаывал алава информацияр (малуматар) агакъун патал справочный литература, Интернетдин такъатар ишлемишун.

ТЕМАТИКАДИН ПЛАНИРОВАНИЕ

I класс (15 сят)

№	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилуни методар ва формаяр Аялдин кIвалахдин характеристика
1	Халкъдин мецин яратмишунар (Зсят)	<p>Гъайванрикай лезги ва я уьлкведин маса халкъарин махар.</p> <p>«Гъисабунар»; Лезги халкъдин мах. «СикIни къуьгъуьр»; Зарбдиз кIелунар; Халкъдин махар: «Куьренни жанавур»; «ТунутIрин устIар»; «Гапархъан хеб»; «Фагъум авай къаргъа».</p> <p><i>Хуралай чирун:</i> Алкьвадар Гъасан-эфенди. «Гатфар».</p>	<p>Разделдин мана тайинарун. ТIварцIиз, шикилриз килигна лазим ктаб хкъягъун. Ктабрин выставкадихъ, кIелун меслят къалурнавай ктабрин тIварар авай плакатдихъ галаз таниш хъун. Текст гъавурдик кваз дуьз, ачухдиз ва лазим тир къван кIеви ванцелди кIелун. Шикилдин пландин бинедаллаз мах галай-галайвал суьгъбет авун. Махунин мана-метлебдай суалриз жавабар гун. Махунин геройриз, иштиракзавай ксарин кIвалахриз къимет гун, абурун хесетар ачухарунин гафар ва ибараяр жагъурун. КIелай эсерриз план туькIуьрун; адан мана-метлеб куьруьдаказ ахъай хъувун. Сада-садан (юлдашдин) кIелунар ахтармишун ва жуван агалкъунриз къимет гун.</p> <p><i>Яратмишунин тапиуругъ:</i> теклифнавай текстинин эхир давамар хъувун.</p> <p><i>Жуьтдин кIвалах:</i> литературадин (автордин) ва халкъдин сивин яратмишунин махар сад-садав гекъигун.</p> <p><i>Дифференцированный кIвалах:</i> ролриз пайна кIелун.</p>
2	Гатфар (Зсят)	<p>Гатфарихъ тIебиатдин шикилрикай ва Дагъустандин тIебиатдин гуьрчегвилерикай: багъда, чуьлда, тама гатфар алукуьникай, гъайванринни къушарин уьмуьрдикай, сифте цуькверикайни пешерикай, инсандин зегъметдикай, аялрин гатфарин къугъунрикай туькIуьрнавай гъикаяяр, шиирар, мисалар, мискIалар. Алкъвадарви Гъ. -Э. «Гатфар»; СтIал Сулейман. «Рушариз»; Абдуллаев Д. «Гатфар къвезва»; «Гатфар йикъар атана чаз»; Мегъамедов Д. «Гатфар»; Межидов Къ. «Беневшар». «Цуькверин сувар».</p>	<p>Разделдин мана тайинарун. КIелай текстиниз талукъ суалриз жавабар гун. Шикилриз килигна текстинин мана-метлеб хълагъун. Къилдин текстенриз къилер гун, абурун мана ачухарун.</p> <p>КIелунин игътияжвилдин вердишвилер кутун, таниш ктабар амайбурувай чара авун. Яб гайи эсердин геройрин тIварар лугъун; кIелай эсеррай гафар, келимаяр чIала, рахунра ишлемишун.</p> <p>ТIебиатдикай, гатфарикай, гъайванрикай, къушарикай гъвечIи шиирар хуралай чирун ва абур кIевиз ва эсер ийидайвал кIелун.</p> <p>Рахунрин къетIенвилерихъ (гафар дуьз ва бес къадарда кIевиз лугъун, рахунин ериш) галаз танишарун.</p> <p><i>Гуьзетунар.</i></p> <p>Гъаваяр чими хъун, живер цIурун, тарари тIур авун, пеш ахъаюн, къушар хтун, гатфарихъ инсанрин зегъметдин винел гуьзетунар туху Жув ахтармишун ва жува-жуван агалкъунриз къимет гун.</p>

		<p><i>Хуралай чирун:</i> Алкьвадар Гъасан-эфенди. «Гатфар».</p>	<p>Тіе би а т д и н э к с к у р с и я кьиле тухун. <i>Ктабдихъ галаз кьвалах:</i> ктаб гьилелай авун, ктаб жува-жуваз кьелун, кьелай эсердин гъавурдик хьун.</p>					
3	Чи хизан (Зсят)	<p>Дидедиз, бубадиз, хзанриз, аялриз бахшнавай, диде-бубадиз куьмек гуниз, жувалай чьехибуруз гьуьрмет авуниз, гъвечибурухъ гелкьуьниз, кьвале авай чьехибурун зегьметдиз, юлдашриз, кьелзавай аялрин дуствилиз талукьарнавай шиирар, гьикаяяр. Мегьман А. «Вун я, чан диде» («Ты, моя мама»); Юсуфов Р. «Хцин кьанивал» («Сыновья любовь»); «Чи баде» («Наша бабушка»); «Устларар» («Мастера») Алибеков А. «Хъсанвал» («Добротность»).</p> <p><i>Хуралай чирун:</i> Юсуфов Рамазан «Чи баде».</p>	<p>Разделдин мана тайинарун. Кьелай текстиниз талукь суалриз жавабар гун. Шикилриз килигна мана-метлеб хьлагьун, кьилдин текстенрин кьилер гун, абурун мана ачухарун. Яб гайи эсеррин тьварар лугьун; кьелай эсеррай тьварар, келимаяр чьала, рахунра ишлемишун. <i>Эсердихъ галаз кьвалах:</i> кьелай эсерар ишлемишиз, жуван хизандикай, кьвале авай чьехибурун зегьметдикай, абуруз гьуьрмет авуникай суйгьбет авун. Жув ахтармишун ва жува-жуван агалкьунриз кьимет гун.</p>					
4	Зи дустар (Зсят)	<p>Дустарикай, дустарин уьмуьрдикай, кьвалахдикай, абурун дуствиликайни юлдашвиликай, хъсан ва пис кьилихрикай, гьакьикьи юлдашрикай кхьенвай шиирар, гьикаяяр, баснияр. Ризванов З. «Кьилий-кьилиз камаллу хьун»; «Гьакьикьи дустар»; Кьурбан Гь. «Дуствал»; Юсуфов Р. «Дустар зи»; Ризванов З. «Фарфалаг», «Царабаш»; «Агьмедан кьел».</p> <p><i>Хуралай чирун:</i> Юсуфов Рамазан «Дустар зи».</p>	<p>Разделдин мана тайинарун. Гьикаядин текстинин мана галай-галайвал ван акьудна жува-жуваз кьелун. Кьелунин ериш, дуьзвал, эсерлувал са кьадаар артух авун. Лазим тир пауза хуьн. Гьикаядин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрарунар квачиз тамамдиз ахьяюн. Гьикаядин кьатІ жува давамарун. Кьелай текстиниз талукь суалриз жавабар гун. Жуван дустуникай, адан уьмуьрдикай, хъсан ва пис кьилихрикай суйгьбет авун. Дустуни авур кьвалахдин, кардин гъавурда тун. <i>Жуьтдиз кьвалахун:</i> кьалурнавай критерийрай муаллимди теклифнавай эсеррар гекьигун ва таблицу чьугун. Гъазурнавай чешнедай кьвалах ахтармишун.</p> <table border="1" data-bbox="853 1691 1484 1769"> <tr> <td>Автордин фамилия</td> <td>Кьил</td> <td>Эсердин жанр</td> <td>Тема</td> <td>Герой</td> </tr> </table> <p>Кьелай ктаб (эсер) суйгьбет авун: манадикай жуван фикирар лугьун (2 предложенидилай тьимил тушиз). Шиирар хуралай лугьун.</p>	Автордин фамилия	Кьил	Эсердин жанр	Тема	Герой
Автордин фамилия	Кьил	Эсердин жанр	Тема	Герой				
5	Гьайванар ва кьушар (Зсят)	<p>Гьайванрикайни кьушарикай, абурун уьмуьрдикай шиирар ва махар. Гьайванрихъ ва</p>	<p>Разделдин мана тайинарун. Кьелай материалдиз талукь суалриз жавабар гуз алакьун. Текстинин паяриз ганвай шикилра вуч аватІа, гьадакай жуван гафаралди</p>					

	<p>къушарихъ галаз рафтарвилер, абурун къайгъударвал авун къалурзавай эсерар. Лезги халкъдин мах. «Гъайванрин гъуьжет»; Мурадов Ш.-Э. «Цару кац»; «Кек»; Абдуллаев Д. «Цициб»; «Хер хъанвай лекъ»; Межидов Къ. «Сафаран крар».</p> <p>Хуралай чирун: Мурадов Ш.-Э. «Цару кац».</p> <p>Проектдин кIвалах: «Зи рикI алай кIвалин гъайван».</p>	<p>суьгъбет ийиз алакъун. Муаалимдиз суалриз жавабар гунын рекъелди кIелай текстинин мана-метлеб хълагъиз алакъун. Мах ахъайиз алакъунва ана иштиракзавайбурун къилихриз, гъеректриз къимет гун. КIел авур текстинихъ галаз алакълу яз, жуваз акур крарикай, къилел атай вакъиадикай гъвечIи гъикая ахъайиз алакъун.</p> <p><i>Жуьтдиз кIвалахун:</i> теклифнавай эсеррай автордин, темадин, къилин фикирар гекъигун, таблица чIугун. Жуван кIвалах ахтармишун ва жуван кIвалахдиз къимет гун (теклифнавай критерийрай).</p> <table border="1"> <tr> <td>Автордин фамилия</td> <td>Къил</td> <td>Эсердин жанр</td> <td>Тема</td> <td>Герояр</td> </tr> </table> <p>Эсердай катIар, эпизодар сегънеламишун. «Зи рикI алай кIвалин гъайван» проектдин кIвалахда иштарак авун.</p>	Автордин фамилия	Къил	Эсердин жанр	Тема	Герояр
Автордин фамилия	Къил	Эсердин жанр	Тема	Герояр			

II КЛАСС

(34 сят)

№	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилунын къайдаяр ва формаяр Аялдин кIвалахдин характеристика
1	Тарсуниз гъахъун (1 сят)	Литературадай кIелун учебникдихъ галаз танишарун. Учебникда авай лишанрин метлебдин гъавурда тун. Инсандин уьмуьрда лезги чIалан чка. Учебникдин къилер. Словарь.	Литературадай кIелун учебникдай къил акъудиз хъун . Шикилриз килигун , абурун мана учебникда ганвай текстинихъ галаз къазватIа гекъигун . Тапшуругъар тамамардайла учебникда авай лишанрин метлебар чир хъун ва абур ишлемишун . Къилерихъ галаз танишарун, ана авай лазим эсер жагъурун. Манадин гъавурдик кваз хъун . Учебникдин эхир къиле ганвай словардикай менфят къачун .
2	Гатун яргъи иер йикъар акъатна, чаз зул жеда (2 сят)	Гад рикIел хкун. Гатун яргъи йикъарикай, чIехибурунни аялрин кIвалахрикай ва машгъулатрикай шиирар, гъикаяяр, махар. Гъуьсейнов И. «Гад рикIел хкун»; Яралиев Я. «Хважамжам»; Фетягъ А. «Къавах»; Агъмедов Н. «Гатун пакамахъ»; Гъажиев Ф. «Руфун цIай»; Фаталиев К. «КицI, кац, къиф»; «Къаравул»; Магъмудов А. «Сулейманан меслят»; Багъадин КI. «Фу»; Пичче. «КичIевал».	Къилерихъ галаз танишвал , анай лазим тир эсер жагъурун . Гъавурдик кваз, дуьз ва цIалцIамдиз слогралди ва бязи гафар тамамдиз кIелун . Текстинин мана-метлебдай суалриз жавабар гун , текстинай суалриз жавабар жагъурун , кIелай эсердиз къимет гун . Текстинин мана-метлеб муаллимдин суалрин ва я учебникда ганвай пландин куьмекдалди хълагъун . Гафаралди текстиниз талукъ шикилар чIугун . <i>Гуьзетунар.</i> Гъавадин температура хкаж хъунин, салан майвайрин бегъер гъунин винел гуьзетунар , гатуз гъайванрин уьмуьрдални инсанрин кIвалахрал гуьзетунар . <i>Экскурсия.</i> Тамуз, чуьлдиз, дагъдин чкадиз, чкадин набататрихъ галаз таниш хъун патал экскурсия.

		<p>Классдилай къеце кӀелун: Вагъабов И. «Лезгийрин мисалар ва мискӀалар».</p> <p>Проектдин кӀвалах: «Зигатун каникулар».</p>	<p>«Кард» журналдай эсерар кӀелун. Гатукай, Тебиатдикай, аялрикай эсерар кӀелун ва мана чир хъун. ЦӀийи ктабдихъ галаз таниш хъун. Автордин тӀвар, эсердин тӀвар чир хъун ва шикилрихъ галаз таниш хъун, шикилда квекай ихтилат физватӀа тайинарун. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хъун.</p>
3	<p>Атана зул, атана (Зсят)</p>	<p>Зулун Тебиатдикай, зулун лишанрикай, зулуз багъдикай, чуьлдикай, тамукай, гъайванрикай, зулуз зулуз аялрин къугъунрикай, инсанрин кӀвалахрикай шиирар, гъикаяяр, мисалар ва мискӀалар.</p> <p>Фатахов А. «Зул»; Ражабов А. «Зулун вахт»; Тагъиров Ш. «Зулун пешер»; Гъажиев М. «Къушар куьч жезва»; Уьзденов Гъ. «Зул»; Мирзоев Н. «Керекул»; Фатуллаева П. «Зул хтана»; Ферзалиев К. «Агъмедаз зул кӀанда»; Салахъ М. «Марвар буллах»; Фетягъ А. «Хъипер»; «Кард» журналдай. «Цеквер».</p> <p>Классдилай къеце кӀелун: Ибрагъимов Н. «Худа-Верди-Буда-Верди».</p> <p>Хуралай чирун: Фатахов А. «Зул».</p> <p>ЧӀал гегъеншарун. «Къизилдин зул» шикилдай суьгъбет туькӀуьрун.</p>	<p>Къилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагъурун.</p> <p>Шиир шаирдин гъевесдалди, интонациядалди кӀелун.</p> <p>КӀелай шиирдин гъавурдик кваз хъун.</p> <p>Мана-метлебдай суалриз жавабар гун, Шиирдай суалриз жавабар жагъурун, КӀелай эсердиз къимет гун.</p> <p>Текстинин мана-метлеб муаллимдин суалрин ва я учебникда ганвай пландин куьмекдалди хълагъун.</p> <p>Гафаралди шикилдиз талукъ шикилар чӀугун.</p> <p>Эсердин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрарунар квачиз тамамдиз ахъаюн.</p> <p>Текст паяриз паюн, абуруз къилер гун, муаллимдин куьмекдалди кӀелайдан къилин фикир тайинарун.</p> <p>Эсердин художественный къетӀенвилери ва чӀал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун: эпитетар, гекъигунар, метафораяр жагъурун (терминар галачиз).</p> <p>Мукуьва манаяр авай гафар гекъигун, гзаф манаяр авай бязи гафарихъ галаз таниш хъун.</p> <p>Муаллимдин куьмекдалди эсерда кӀиле физвай иштиракзавай ксариз, Тебиатдин шикилриз талукъ гафар (абуруз къимет гузвай) жагъурун ва абурун куьмекдалди шикилар чӀугун.</p> <p>Гафар дуьз лугъун ва кӀелун.</p> <p>Зулун Тебиатдиз, зулун лишанриз талукъ шикилдин мана-метлеб ачухарун, текстинай адаз талукъ ибараяр ва предложенияр жагъурун.</p> <p>КӀелунин карда предложенидин эхирдин ва са жинсинин членрин интонацияр ва пауза хуьн.</p> <p>«Къизилдин зул» темадай шиирар хъсан кӀелзавайбурун арада конкурс кӀиле тухун.</p> <p><i>Гуьзетунар.</i></p> <p>Гъаваяр серин хъунин, тарарин пешер дегиш хъунин, къушар чими уьлквейриз куьч хъун. Пешерин коллекция кӀватӀун. Фад пеш авадардай набататрин винел гуьзетунар. Зулуз инсанрин кӀвалахар.</p> <p><i>Экскурсия.</i></p> <p>«Зул» темадай Тебиатдиз экскурсия. «Кард» журналдай эсерар кӀелун. Зулукай, Тебиатдикай, аялрикай кӀелун ва мана чир хъун. ЦӀийи ктабдихъ галаз таниш хъун. Автордин тӀвар, эсердин тӀвар чир хъун ва шикилрихъ галаз таниш хъун, шикилда ихтилат квекай физватӀа тайинарун. Муаллимдин</p>

			суалрин куьмекдалди кЕлай ктабдин (эсердин) мана-метлеб мягькемарун . Никай ва квекай кЕлнаІа (яб ганатІа), жаваб гуз алакьун . Ксариз къимет гун . Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун . <i>Жуьтдиз кІвалахун</i> : эсерар сегьнеламишун патал хкягьун, шиирар хуралай чирун, « <i>Къизилдин зул</i> » мярекат кьиле тухун.
4	Гъайванар чи дустар я (Зсят)	Гъайванрикай, абурун уьмуьрдикай гьикаяяр, шиирар, махар, мисалар ва мискІалар. Гъайванрихъ галаз рафтарвал, абурун къайгьударвал авун къалурзавай эсерар. Фатуллаева П. «Пси-пси псайди»; Лезги халкъдин мах «СикІ»; Эльдарова З. «Гъайванрин уьмуьр»; Къарибов Н. «Темпел кац»; Фатуллаева П. «Бузан»; «Кард» журналдай. «КЕлер»; Житков Б. «ВикЕгь бадбад»; Ферзалиева А. «Чижерхъанрин мажара»; Куьреви М. «Кефчибег»; Керимова С. «Дустар»; Мингъажидинова Р. «Бадбад»; Пришвин М. «Мукан мукьув»; Мирзоев, С. Гъажиев Н. «Къушар чи дустар я». <i>Классдилай къеце кЕлун</i> : Керимова Седакет. «Дустар».	Къилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагьурун. Текстинин мана-метлебдай суалриз жавабар гун , текстинай суалриз жавабар жагьурун , кЕлай эсердиз къимет гун . Текстинин мана-метлеб муаллимдин суалрин ва я учебникда ганвай пландин куьмекдалди хълагьун . Гафаралди гъайванрикай, абурун уьмуьрдикай, къайгьударвилерикай шикилар чІугун . Эсердин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрарунар квачиз тамамдиз ахъаюн . Эсердин лишанриз талукь шикилдин мана-метлеб ачухарун , текстинай адаз талукь ибараяр ва предложенияр жагьурун . Текст паяриз паюн , абуруз къилер гун , муаллимдин куьмекдалди кЕлайдан кьилин фикир тайинарун . Текстинин художественный къетЕнвилерин ва чІал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун. Муаллимдин куьмекдалди гъайванрин шикилриз талукь гафар (абуруз къимет гузвай) жагьурун ва абурун куьмекдалди шикилар чІугун . Гафар дуьз лугьун ва кЕлун . Текст сегьнеламишун . «Кард» журналдай эсерар кЕлун . Гъайванрикай, абурун уьмуьрдикай эсерар кЕлиз ва ахъайиз алакьун . Эсердин автордин ва бегенмиш хъайи ктабдин тІварар чир хьун . Муаллимдин суалрин куьмекдалди кЕлай ктабдин (эсердин) мана-метлеб мягькемарун . Никай ва квекай кЕлнаТІа (яб ганатІа), жаваб гуз алакьун . Крариз къимет гун . КЕлай махунай бязи шикилар сегьнеламишун . Ктабдихъ гелкьуьн. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун . <i>Жуьтдиз кІвалахун</i> : сада-садаз (яб акалай) кЕлай эсердай суалар гун.
5	Зегьметди чаз гуда вири (Зсят)	Жуьреба-жуьре кІвалахрикайни пешейрикай, инсандин уьмуьрда зегьметдин метлеблубликай эсерар. Ризванов З. «Эслидин цукь»; Гъажиев М. «Жуван зегьмет»; Багдадин КІ. «Тар»; Тагьирбегов Р. «Хуьруьн нуькІ»; Нагъиев Ф. «ЛакІабар»; «Лезги газетдай». «Маша гьикІ	Къилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагьурун . Текстина гьалтзавай четин гафар мукьва ва я акси мана гузвай гафунин куьмекдалди ачухариз алакьун . Гъавурда гьат тийизвай гафар, масадан куьмек галачиз, тексинай жагьуриз алакьун . Эсерда иштиракзавай ксариз, вакъийриз характеристика гузвай гафар муаллимдин куьмекдалди текстинай жагьурун . Текст суалрин куьмекдалди тамам паяриз пайиз алакьун .

		<p>чЕхи хъанай»; Мингъажидинова Р. «КІанчІар».</p> <p>Проектдин кІвалах: «Зегъметди инсандал абур гъида».</p>	<p>КІелай эсердиз сифте суалдин предложенийрин къайдада, ахпа хабардин предложенийрал кхъенвай план туькІуьрун. Эсерда иштиракзавай ксарин хесетриз, абурун зегъметдиз къимет гуз алакъун. КІелай эсер (сюжетдин гъикая, эсерриз ганвай шикил) сифте къилий муаллимдин суалрин куьмекдалди, ахпа жуван гафаралди суьгъбет хъувун. Текст сегънеламишун. Текст паяриз паюн, абуруз къилер гун, муаллимдин куьмекдалди кІелай текстинин къилин фикир тайинарун. Зегъмет чІугун инсандин лап чЕхи буржи тирди тайинарун. Текстинин художественный къетІенвилерин ва чІал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун. Муаллимдин куьмекдалди эсерда ганвай шикилриз талукъ гафар (абуруз къимет гузвай) жагъурун ва абурун куьмекдалди шикилар чІугун. Гафар дуьз лугъун ва кІелун. Литературадин чІалан нормаяр хвена, гъавурдик кваз, дуьз, ачухдиз ва лазим тир къван кІеви ван аваз гафаралди кІелун. «Кард» журналдай эсерар кІелун. Инсандин уьмуьрда зегъметдин метлеблубликай кІелиз ва ахъайиз алакьун. Эсердин автордин тІвар чир хъун. Муаллимдин суалрин куьмекдалди кІелай ктабдин (эсердин) мана-метлеб мягъкемарун. Никай ва квекай кІелнатІа (яб ганатІа), жаваб гуз алакъун. Инсанрин кІвалахризни пешейриз къимет гун. Ктабрин выставкадихъ, кІелун лазим ктабрин тІварар авай плакатдихъ галаз таниш хъун. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хъун. Ктабдихъ гелкъуьн.</p>
6	<p>Дуст аялар (Зсят)</p>	<p>Аялрин уьмуьрдикайни кІвалахрикай, дуствилакай - ни юлдашвилакай, чпелай чЕхибуруз гъуьрмет авуникай гъикаяяр, шиирар ва макъалаяр. Султанова А. «БицІекар»; Базаева М. «Къанундиз муьтІуьгъарна»; Хаметова Х. «Туп»; Осеева В. «Хиялар авунал рикІ алайди»; Ризванов З. «Суал»; Фейзуллаева З. «Къве дуст»; Исмаилов А. «Салам къе сефил я»; Къурбан Гъ. «Селимни Насир»; Межидов Къ. «Ничхиррин чІал чидай Сафар»; Нагъиев Ф. «Аялрин мани».</p>	<p>Къилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагъурун. Художественный эсер гъавурдик кваз, дуьз, ачухдиз ва лазим тир къван кІеви ван аваз гафаралди кІелун. КІелзавай текстинин манадилай аслу яз, герек гафар къетІендаказ кІелун ва вучиз и гафар къилдин интонациядалди чара ийизватІа, гъадан гъавурда тваз алакъун. Муаллимдин суьгъбетдихъ ва кІелунин тегъердихъ яб акализ алакъун. Халисан дуст гъихътинди хъана кІандатІа, аялрихъ галаз веревирд авун. Эсер кІелун, гуьгъуьлар къалурун, кІелай эсердикай жуван фикирар лугъун. Эсердин тема ва къилин фикир тайинарун. Эсердин мана мисалрихъ гекъигун. Эсердай план туькІуьрун. Текст сегънеламишун. Жуван жавабриз къимет гун. Жув ахтармишун ва жува-жуван агалкъунриз къимет гун. КІелайди жува-жуваз веревирд авун. Къве касди санал</p>

		<p>Класдилай къеце кЕлун: Саидгъасанов С. «Зуърнедин ван алаз» («Под звуки зурны»).</p> <p>Чал гегъеншарун. «<i>Зи рикI алай дуст</i>» темадай сочинение туькIуьрун.</p>	<p>кIвалахиз чирун, кIелайди веревирд авун, сада-садахъ галаз меслят авун. «Кард» журналдай кIватIалдай эсерар кIелун. КIелай эсердин фикир тайинарунин алакьун гегъеншарун. Аялрин уьмуьрдикай, абурун кIвалахрикайни дуствиликай эсерар кIелун ва абурун кьилин фикир тайинарун. Эсердин автордин тIвар чир хьун. Муаллимдин суалрин куьмекдалди кIелай ктабдин (эсердин) мана-метлеб мягъкемарун. Никай ва квекай кIелнатIа (яб ганатIа), жаваб гуз алакьун. Иштиракзавай ксарин хесетриз, крариз къимет гун. Ктабрин выставкадихъ, кIелун лазим ктабрин тIварар авай плакатдихъ галаз таниш хьун. Ктаб кIелунин гигиенадин кьайдаяр вилив хуьн. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун. Ктабдихъ гелкьуьн. <i>Жуьтдиз кIвалахун:</i> теклифнавай художественный эсерин текстер гекьигун (жанраяр чир хьун), таблица ацIурун, жуван кIвалахдин нетижайриз къимет гун.</p>
7	<p>ТIебиатди лацу яргъан галчукна (Зсят)</p>	<p>ХьуьтIуьн тIебиатдикай, хьуьтIуьз аялрин кьугьунрикайни машгьулатрикай, инсанрин кеспийрикай, хьуьтIуьн багъдикай, чуьлдикайни тамукай, гьайванринни кьушарин уьмуьрдикай шиирар, гьикаяяр, мисалар, мискIалар. Фетягъ А. «Кьуьд»; Исаев Ш. «Газарар»; МутIалибов А. «Хуьре кьуьд»; Соколов-Микитов И. «Кьуьд атана»; Мусайиб С. «ХьуьтIуьн чуьл»; Пришвин М. «ЦуцIулдин рикIел алама»; Саид М. «Аида»; Агъмедов Н. «Баркалла, Айна!»; Алем А. «Живедин аялар»; Ферзалиева А. «Кьуьрен суьрсетар»; Къарибов Н. «Кьуьд»; Скребицкий Г., Чаплина В. «Кьуьр хьуьтIуьз гьикI яшамш жезва»; Исмаилов А. «Лацувал».</p> <p>Хуралай чирун: Фетягъ А. «Кьуьд».</p> <p>Чал гегъеншарун. «Кьуьд» шикилдай суьгьбет туькIуьрун.</p>	<p>Кьилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагьурун. Шииррин кIватIалриз килигун, кIватIалдин тIварцIяй шииррин мана-метлеб тайинарун. Художественный эсер ван акьудна кьиле гьатдайвал дикъетдалди кIелун. МискIалар ва жавабар чир хьун. Художественный текст ван акьудна эсер ийидайвал кIелун. Мисалар эсердин кьилин фикирдихъ галаз гекьигун. Тектинин план туькIуьрун, муаллимдин куьмекдалди адан мана-метлеб хьлагьун, текстиниз гафаралди шикилар чIугун. Текстинин художественный кьетIенвилерин ва чIал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун: эпитетар, гекьигунар, метафораяр жагьурун (терминар галачиз). Мукьва манаяр авай гафар гекьигун, гзаф манаяр авай гафар бязи гафарихъ галаз таниш хьун, муаллимдин куьмекдалди хьуьтIуьн тIебиатдин шикилриз талукь гафар (абуруз къимет гузвай) жагьурун ва абурун куьмекдалди шикилар чIугун. Гафар дуьз лугьун ва кIелун. КIелунин карда предложенидин эхирдин ва са жинсинин членрин интонацияр ва пауза хуьн. <i>Гуьзетунар.</i> ХьуьтIуьз набататринни гьайванрин, инсанри ийидай кIвалахрин винел гуьзетунар тухун. <i>Экскурсия.</i> «ХьуьтIуьз набататар» темадай экскурсия. КIелай эсердин кьилин фикир тайинару - нин алакьун гегъеншарун. ТIварцIиз, шикилриз килигна лазим ктаб хкягьун. «Кард» журналдай эсерар кIелун, адан мана-метлеб чир хьун. Крариз къимет гун. КIелзавай махунин, эсердин тIвар,</p>

			<p>автордин тIвар чир хьун. Шикилрихъ галаз таниш хьун. Ктаб кIелунин гигиенадин кьайдаяр хуьн. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун. <i>Жуьтдиз кIвалахун</i>: эсерар сегьнеламишун патал хкягьун, шиирар хуралай чирун, «<i>Цийи йис</i>» мярекат кьиле тухун.</p>
8	<p>Хизан, школа, юлдашар (Зсят)</p>	<p>Дидедиз, бубадиз, хзанриз, аялриз бахшнавай, диде-бубадиз куьмек гуниз, жувалай чIехибуруз гьуьрмет авуниз, гьвечибурухъ гелкьуьниз, кIвале авай чIехибурун зегьметдиз, школадиз юлдашриз кIелзавай аялрин дуствилиз талукьарнавай шиирар, гьикаяяр.</p> <p>Саидгьасанов С. «Мектебдиз»; Исаев Ш. «Пирожокар»; Эльдаров Х. «Игитан кьаст»; Толстой Л. «Багьманчини адан рухваяр»; Рамазан Гь. «Куьк «вад»; Нагьиев Ф. «Яру кIек»; Фетягь А. «КIарасар кьенят авун»; Мурадов Ш.-Э. «Баркалла ваз, чан бала!»; Велибегов Р. «Ам чи баде я»; Фаталиев Кь. «Мусадикай кьиса»; Шабатов Ш. «Кьиле тефей нумра»; Эсетов А. «Дикьетлу хьухъ, чIехибур!»; Исмаилов А. «Ширин чай».</p> <p>Классдилай кьеце кIелун: Исмаилов А. «Чигедин стIалар».</p> <p>Хуралай чирун: Мурадов Ш.-Э. «Баркалла ваз, чан бала».</p> <p>ЧIал гегьеншарун. «<i>Чи хизан темадай</i>» темадай сочинение туькIуьрун.</p>	<p>Кьилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагьурун. Художественный эсердин гьавурдик кваз, дуьз, ачухдиз ва лазим тир кьван кIеви ван аваз гафаралди кIелун. Эсерда кьиле физвай вакьияяр галай-галайвал тайинарун. План туькIуьрун. Пландай галай-галайвал эсер туькIуьрун. Эсердин герояр тайинарун, абурун кьамат ва кьилихар кьалурун. Эсердин геройдихъ галаз жуван рафтарвал кьалурун, абуру авур кIвалахдиз кьимет гун. Гафаралди текстиниз талукь шикилар чIугун. Гьикаядин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрарунар квачиз тамамдиз ахьяюн. Эсердиз талукь шикилдин мана-метлеб ачухарун, текстинай адаз талукь ибараяр ва предложенияр жагьурун. Текстиниз талукь четин гафарин винел кIвалах авун. МисалкIалриз жавабар гун. Ганвай темадай куьруь суьгьбет туькIуьриз алакьун. Жуван агалкьунар ахтармишун ва кьимет гун. КIелай эсердин кьилин фикир тайинарунин алакьун гегьеншарун. ТIварцIиз, шикилриз килигна лазим ктаб хкягьун. «Кард» журналдай эсерар кIелун, адан мана-метлеб чир хьун. Аялри чпи-чпиз кIелун патал 1-5 чин авай ктабар кIелун. Хзандикай, школадикай, юлдашрикай суьгьбет авун, абурун крариз кьимет гун. КIелзавай эсердин тIвар, автордин тIвар чир хьун. Шикилрихъ галаз таниш хьун. Ктаб кIелунин гигиенадин кьайдаяр хуьн. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун. Ктабдихъ гелкьуьн.</p>
9	<p>Хьана кьван, хьанач кьван (Зсят)</p>	<p>КIвалин ва тамун гьайванрикай, абурун дуствиликай ва душманвиликай</p>	<p>Кьилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагьурун. Ктабрин выставкадихъ, кIелун лазим ктабрин тIварар авай плакатдихъ галаз (I зур йис), лап регьят карточкайрихъ галаз (II зур йис) таниш хьун.</p>

		<p>субъгъурдин ва яшайишдин махар.</p> <p>Халкъдин мах. «СикІни гъулягъ»; Севда А. «Цекверин тарс»; Межидов Къ. «Лекъ ва къур»; Саидов А. «Севни, чакъални, лифни къубъгъур»; Севда А. «Алахъай дерт»; Исмаилов А. «СикІни сикІрен тум»; Лезги халкъдин мах. «КІекни верч»; «Тажуб кар»; Севда А. «Тапрукъ.</p> <p>Классдилай къеце кІелун: Ганиева М. «Лезги халкъдин махар».</p> <p>Чал гегъеншарун. «ЗирикІ алай мах» темадай субъгъбет тукІурун.</p>	<p>Мах ван акъуд тавуна, жува-жувакди кІелун. Гафаралди текстиниз талукъ шикилар чІугун. Махунин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрар квачиз тамамдиз ахъаюн. Текст паяриз паюн, абуруз къилер гун, муаллимдин куьмекдалди махунин къилин фикир тайнарун. Эсердиз талукъ шикилдин мана-метлеб ачухарун, текстинай адаз талукъ предложенияр жагъурун. Муаллимдин куьмекдалди текстина къиле физвай крариз, вакъайриз, иштиракзавай ксариз талукъ гафар (абуруз къимет гузвай) жагъурун ва абурун куьмекадди шикилар чІугун. Текстиниз талукъ суалриз масадан куьмек галасиз жавабар гуз, мах хъийиз хъун. Художественный эсердин чІалан бязи къетІенвилерихъ галаз (жанрайриз килигна) таниш хъун: махуна тежедай крар хъун, басняда айгъам хтун, шиирда рифма. Чал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун. КІелзавай текстиниз талукъ суаларни тапшуругъар тамамарун, текстиниз талукъ четин гафарин винел кІвалах авун. КІелай махунин къилин фикир тайнарунин алакъун гегъеншарун. Ктабдихъ галаз таниш хъун. Ктабдин тІвар, эсердин тІвар чир хъун. Шикилрихъ галаз таниш хъун. Никай ва квекай раханатІа (яб ганатІа) таниш хъун. иштиракзавайбурун хесетриз ва крариз къимет гун. Муаллимдин суалрин куьмекдалди кІелай махунин мана-метлеб мягъкемарун. КІелай махунин бязи шикилар сегънеламишун Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хъун. <i>Схемадай кІвалах:</i> (халкъдин сивин яратмишунрин ва литературадин) эсерар чир хъун, мисалар гъун.</p> <div data-bbox="794 1368 1538 1637" data-label="Diagram"> <pre> graph TD A[Махар] --> B[Сивин яратмишунрин] A --> C[Литературадин] B --> D[Субъгъурдин] B --> E[Яшайишдин] B --> F[Гъайванрикай] </pre> </div>
10	<p>Хъсанвал-писвал, мергъяматлувал ал (Зсят)</p>	<p>Къегъал, дамах гвачир, зегъметдални кІелунрал рикІ алай, къайгъудар инсанрикай, иллаки аялрикай, абурун хъсан ва пис къилихрикайни кІвалахрикай, гъакъкъи юлдашрикайни мергъяматлуваликай кхъенвай шиирар, гъикааяр, баснияр.</p>	<p>Къилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагъурун. Ктабрин выставкадихъ, кІелун лазим ктабрин тІварар авай плакатдихъ галаз (I зур йис), лап регъят карточкайрихъ галаз (II зур йис) таниш хъун. Эсердин къилин фикир тайнарун. Муаллимдин куьмекдалди текстинай иштиракзавай ксарин кІвалахдиз, абурун къилихриз (хъсан ва пис) талукъ гафар ва абурун куьмекдалди шикилар чІугун. Эсердиз ганвай къилин гъавурда тун.</p>

		<p>Гьуьсейнов И. «Гъвечи басня»; Ферзалиев К. «Кац ва иеси»; Нагъиев Ф. «Куь къенфетар низ хъана?»; Ревю И. «Цегвни чепелукъ»; Акимова З. «Шенпини Алина»; Пичче. «Къепинамаз»; «Гъахъ патал»; Пичче. «Стхаяр»; Фаталиев Къ. «Женжелар»; Фетягъ А. «Хъуьруьн къведай крар».</p> <p>Классдилай къеце Келун: Мингъажев С. «Гъвечи разведчик».</p> <p>Сочинение: «Регъимлувал вуч я?»</p>	<p>Жува къил гун. Келдайла абурун гуьгъуьлар къалурун.</p> <p>Эсерда иштиракзавай ксарин хесетриз къимет гун.</p> <p>Эсер ролриз пайна Келун.</p> <p>Эсердин текстинин мана-метлеб галай-галайвал ва тикрарунар квачиз тамамдиз ахъаюн.</p> <p>Эсердин мана-метлебдай суалриз жавабар гун, текстинай суалриз жавабар жагъурун ва Келай эсердиз къимет гун.</p> <p>Текстиниз талукъ четин гафарин винел Квалах авун.</p> <p>«Кард» журналдай эсерар Келун, адан мана-метлеб чир хъун. Хъсан ва пис къилихриз къимет гун. Зегъметдални Келунрал рикI алай юлдашрикай эсерар Келун. Келзавай эсердин тIвар, автордин тIвар чир хъун. Шикилрихъ галаз таниш хъун. Ктаб Келунин гигиенадин къайдаяр хуьн. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хъун. Ктабдихъ гелкъуьн.</p>
11	<p>Акваз-такваз чубарукар хтана, акваз-такваз масан гатфар атана (Зсят)</p>	<p>Гатфарихъ тебиатдин шикилрикай ва Дагъустандин тебиатдин гуьрчегвиликай: багъда, чуьлда, тама гатфар алукуьникай, гъайванринни къушарин уьмуьрдкай, сифте цуькверикайни пешерикай, инсандин зегъметдикай, аялрин гатфарин къугъунрикай туькIуьрнавай гъикаяяр, шиирар, мисалар ва мискIалар. Дидейриз, бадейриз, вахариз, дишегълийрин зегъметдиз бахшнавай шиирар ва гъикаяяр.</p> <p>Исмаилов А. «Аялрин гатфар»; Фатахов А. «Сифте сефер яз акуна»; Гъажиев Ш. «Яран сувар»; Фатуллаева П. «Тарс»; Фетягъ А. «Яцар»; Назарова Р. «Рехъди физва зун»; Сайдумов Э. «НуькI хтанва!»; Абдуллаев Б. «Мулдин цуьк»; Саидгъасанов С. «Май атана»; Пичче «Тамун аламатар».</p> <p>Классдилай къеце Келун:</p>	<p>Къилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагъурун.</p> <p>Ктабрин выставкадихъ, Келун лазим ктабрин тIварар авай плакатдихъ галаз, лап регъят карточкайрихъ галаз таниш хъун.</p> <p>Шиирар дуьз, гъавурдик кваз, ачухдиз, ван хкажна ва бес къадардин зарблувал аваз Келун.</p> <p>Шиирда шардин гуьгъуьлар ачухарун.</p> <p>МискIалриз жавабар чир хъун.</p> <p>Жува Келай мискIалрин бинедаллаз мискIалар туькIуьрун.</p> <p>Гатфарин тебиатдин шикилар гун.</p> <p>Текстиниз талукъ шикилар чIугун.</p> <p>Къилин фикир тайинарун.</p> <p>Муаллимдин куьмекдалди текстинай къиле физвай крариз, иштиракзавай ксариз, тебиатдин шикилриз талукъ гафар (абуруз къимет гузвай) жагъурун ва абурун куьмекдалди шикилар чIугун.</p> <p>Текстинин художественный къетIенвилерин ва чIал гуьрчегардай алатрин винел гуьзетунар тухун: эпитетар, гекъигунар, метафораяр жагъурун (терминар галачиз).</p> <p>Келзавай текстиниз суаларни тапшуругъар тамамариз чир хъун, текстиниз талукъчетин гафарин винел Квалах авун.</p> <p>Жуван жавабриз къимет гун.</p> <p>Жуван Келунар ахтармишун ва къимет гун. Жуван агалкъунриз къимет гун.</p> <p><i>Гуьзетунар</i>. Гъаваяр чими хъун, живер цIурун, тарари тIур авун, пеш ахъаюн, къушар хътун. Гатфарихъ инсанрин зегъмет.</p> <p><i>Тебиатдин экскурсия</i>. «Гатфариз набататар» темадай экскурсия къиле тухун.</p>

		<p>Эфендиев З. «Яру-цару кВатIар».</p> <p>Хуралай чирун: Гъажиев Ш. «Яран сувар».</p> <p>ЧIал гегъеншарун. «Гатфар алуьна» темадай сочинение туькIуьрун.</p>	<p>Цийи ктабдихъ галаз таниш хьун. аялар патал акъуднавай художественный (8 - 30 чин авай) ктабар, «Кард» журнал, «Ша чна кIелин» кIватIалдай тIебиатдикай, тIебиатда жезвай дегишвилерикайни гуьрчегвеликай, гъайванрикайни кьушарикай ва абурун уьмуьрдикай эсерар кIелун. Муаллимдин суалдин куьмекдалди кIелай эсердин мана-метлеб мягъкемарун. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун. Ктабдихъ гелкъуьн.</p>
12	Чан зи хайи диде-ватан (4сят)	<p>Чи Ватандикай, чи шегъеррикайни хуьрерикай, инсанрин кIвалахрикайни дуствиликай, абурун хушбахт уьмуьрдикай шиирар ва гъикаяяр. Гъажиев М. «Диде»; Исмаилов А. «Хайи чил»; Ибрагъимов М. «Зи ватанда»; Фейзуллаева З. «Къифрен тарс»; Шагъэмирова А. «Хуш я заз».</p> <p>Классдилай къеце кIелун: Юсуфов Р. «Зи дустарин хиялар».</p> <p>Хуралай чирун: Ибрагъимов М. «Зи ватанда...».</p> <p>Проектдин кIвалах: «Абуру чи Ватандин тереф хвена».</p>	<p>Кьилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагъурун. Шиирар дуьз, гъавурдик кваз, ачухдиз, ван хкажна ва бес къадардин зарблувал аваз кIелун. Текстинин художественный къетIенвилерин винел гуьзетунар тухун. КIелай эсеррин бинедаллаз жуван Ватандикай суьгъбет авун. ТIварцIай эсердин мана-метлеб чирун. Шиирар сада садаз кIелун. Шиирар хьуралай чир хьун. КIватIал-кIватIал (групповой) хьана кIвалахун, сада-садаз шиирар кIелун. Жуван гьиссер, Ватандихъ галаз жуван рафтарвилер фикирда кьуна Ватандикай са гъвечи суьгъбет туькIуьрун. Ватан кIан хьунин руьгъ кутун, гуьзелвилел кьимет эцигиз чирун. Масадан куьмек галачиз текстинай четин гафар жагъурун. Суалрин куьмекдалди текст тамам паяриз паюн. Шикилар чIугун. Жув ахтармишун ва жуван агалкъунриз къимет гун. Цийи ктабдихъ галаз таниш хьун. аялар патал акъуднавай художественный (8 - 30 чин авай) ктабар, «Кард» журнал, «Ша чна кIелин» кIватIалдай хайи Ватандикай, инсанрин кIвалахрикайни дуствиликай, эсерар кIелун. Муаллимдин суалдин куьмекдалди кIелай эсердин мана-метлеб мягъкемарун. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун. Ктабдихъ гелкъуьн. <i>«Зи хайи Ватан ва адан тарих» темадай выставка туькIуьрун.</i></p>

III КЛАСС (34 сят)

№	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилуни кьайдаяр ва формаяр Аялдин кIвалахдин характеристика
1	Тарсуниз гъахьун (1 сят)	Литературадай кIелун учебник дихъ галаз танишарун. Инсандин уьмуьрда лезги чIалан чка. Учебникда авай лишанрин метлебдин гъавурда тун.	Литературадай кIелун учебникдай кьил акъудиз хьун. Тапшуругъар тамамардайла учебникда авай лишанрин метлебар чир хьун ва абур ишлемишун. Кьилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукъ эсерар жагъуриз чир хьун. Эсердин тIварцIин бинадаллаз текстинин кьилин мана-метлеб чир хьун.

	Учебникдин мана-метлеб. Словарь.	Учебникдин эхир кыле ганвай словардикай менфят къачун . Учебник туькӳурь хьун, адан важиблупаяр (жилдер, чинар) чир хьун .
2	<p>Ажеб хьсан затӳ я мектеб (2сят)</p> <p>Мектебдикай, ктабрикай, акьулдинни камалдин рекье хьуникай шиирар. Рамазанов К. «Ктабдин мани»; Сулейман С. «Ажеб хьсан затӳ я мектеб!»; Фетягь А. «Акьулдин, камалдин рекье».</p> <p>Классдилай кьеце кӳелун: Абдурагьман М. «Кӳанда рикӳиз».</p> <p>Хуралай чирун: Стӳал Сулейман «Ажеб хьсан затӳ я мектеб».</p> <p>Чӳал гегьеншарун. «Чӳа школа» темадай сочинение кхьин.</p>	<p>Кылериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукь эсерар жагьурун. Гьавурдик кваз, дуьз, эсер ийидайвал тамам гафаралди бес кьадардин йигинвал аваз кӳелун. Эсерда кыле физвай вакъиайрин галай-галайвал, абурун арада авай алакьяар тайинарун. Кӳелай текстинин план туькӳурун, муаллимдин куьмекдалди адан адан мана-метлеб хьлагьун. Текстиниз гафаралди шикилар чӳугун. Художественный эсердин чӳалан бязи кьетӳенвилерихь галаз (жанрайриз килигна) таниш хьун. Чӳал гуьрчегардай гафар ва я ибараяр, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун. Текстиниз талукь тапшуругьар масадан куьмек галачиз тамамарун. Дестедин кӳвалахда иштирак авун, сада-садаз текст кӳелун. Юлдашдихь галаз меслят авун, суьгьбетчидихь яб акалун, масадан фикирриз гуьрмет ийиз алакьун. Жув ахтармишун ва жува-жуван агалкьунриз жува къимет гун. Ктабрин паяр (жилд, кылер, сифте гаф, эхиримжи гаф) чир хьун. Муаллимди кьалурай темадай жува-жуваз ктаб (10-100 чин авай) жагьурун; муаллимдин куьмек галачиз тарсарилай кьеце гьафтеда 1 - 3 чин авай ктаб кӳелун. Муаллимдин суалдиз жаваб яз жува-жуваз кӳелай ктабдай са чӳук хьагьун ва адан мана-метлеб хьлагьун. Классдилай кьеце кӳелунин тарсара таниш тушир писателдин 1 - 3 ктаб чир хьун. Эсердин мана-метлеб чир хьун, мана-метлеб хьлагьун. План туькӳурун, пландай суьгьбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин тӳвар, эсердин автор чир хьун, абур карточкайрал кхьиз алакьун. «Кард», «Самур», «Дагьустандин дишегьли» журналрин аялар патал разделар кӳелун.</p>
1-сентябрь - чирвилерин югь (4сят)	<p>Тарсарикай, муаллимдикай, кӳелунрикайни чирвилерикай шиирар, макъалаяр, мисалар ва мискӳалар. Фетягь А. «Сентябрдин сад»; Гьуьсейнов И. «Тарс»; Насруллаева В. «Муаллим»; Кьардаш А. «Саламан «4»; Саидов А. «Школадиз вач».</p>	<p>Кылериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукь эсерар жагьурун. Жуван гуьзетунрал бинелу хьана ва я школадин яшайишдай гьикая туькӳурун. Эсерра жуьреба-жуьре чӳал гуьрчегардай гафар ва я ибараяр, синонимар, лазим предложения рва интонация ишлемишун. Иштиракзавай вакъиаяр кьалурун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагьурун. Иштиракзавай ксарин кӳвалахриз къимет гун (муаллимдин куьмекдалди).</p>

	<p>Класдилай кьеце келун: Яралиев Я. «Алапатдин Уруж».</p> <p>Хуралай чирун: Насруллаева В. «Муаллим».</p> <p>Чал гегьенишарун: «Зи муаллим».</p>	<p>Гафаралди шикилар чугунин кьайда ишлемишун ва келай текстинин мана-метлеб тамамдиз ва хкяна хьлагьун. Текстиниз талукь тапшуругьар масадан куьмек галачиз тамамарун. Жув ахтармишун ва жува-жуван агалкьунриз жува кьимет Ктабрин паяр (жилд, кьилер, сифте гаф, эхиримжи гаф) чир хьун. Муаллимди кьалурай темадай жува-жуваз ктаб (10-100 чин авай) жагьурун; муаллимдин куьмек галачиз тарсарилай кьеце гьафтеда 1 - 3 чин авай ктаб келун. Муаллимдин суалдиз жаваб яз жува-жуваз келай ктабдай са чук хкягьун ва адан мана-метлеб хьлагьун. Класдилай кьеце келунин тарсара таниш тушир писателдин 1 - 3 ктаб чир хьун. Эсердин мана-метлеб чир хьун, мана-метлеб хьлагьун. План туькьуьрун, пландай суьгьбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин твар, эсердин автор чир хьун, абур карточкайрал кхьиз алакьун. «Кард», «Самур», «Дагьустандин дишегьли» журналрин аялар патал разделар келун. <i>Дифференцированный квалах:</i> жуван школадин муаллимдикай малуматар кватгун.</p>
<p>Гад ва зул (4сят)</p>	<p>Гад рикел хкун. Гатун ва зулун тебиатдикай, лишанрикай, квалахрикайни аялрин кьугьунрикай, тебиатдикай кхьенвай шиирар, гьикаяяр, макьалаяр, мисалар, мискалар. Гьуьсейнов И. «Гад»; Нямет Л. «Зул»; Савзиханова Э. «Хьипи пеш»; Алиханов А. «Зи кьисмет»; Гьуьсейнов И. «Зул»; Фетягь А. «Зулун гар»; Исмаилов И. «Чижерин сувар»; Мурадов Ш.-Э. «Ажеб жедай»; Агьмедов И. «Эсер хьана»; Юсуфов Р. «Ктаб рахазва»; С. Сулейман. «Назани»; Саидов А. «Хьсан хьана Лезгистанда зул аваз»; Фетягь А. «Акьулдин, камалдин рекь»; Кьурбан Гь. «Амалдар Девришни мискьи Манаф»; Саидов А.</p>	<p>Кьилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукь эсерар жагьурун. Келзавай текстинин мана-метлебдиз килигна лазим интонация (ериш, манадин ударение, паузаяр, тегьер, ван) хкягьун. Текст гьалатлар ва тикрарунар квачиз (кваз) тамам гафаралди келун. Текстинин мана-метлебдиз талукь жаваб, текстинай хкяна келна, тестикьарун. Масадан куьмек галачиз текст паяриз паюн, абурукай важиблуди хкягьун ва муаллимдин куьмекдалди вири эсердин кьилин фикир гайнарун. Текстинай план туькьуьрун. Муаллимдин куьмекдалди адан мана-метлеб хьлагьун. Текстиниз гафаралди шикилар чугун. Жуван гуьзетунрал бинелу хьана тебиатдикай гьикая туькьуьрун. Эсерра жуьреба-жуьре чал гуьрчегардай гафар ва я ибараяр, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун. Иштиракзавай ксар, вакьияяр кьалурун, тебиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагьурун. Мискалариз жавабар гун. Мисалар чир хьун. Художественный эсердин чалан бязи кьетенвилерихь галаз (жанрайриз килигна) таниш хьун. Чук сегьнеламишун. Гатун ва зулун тебиатдин шикилар чугун. Кватгал хьана (групповой) ва кьве касди текстинин фрагментар келун. Юлдашдихь галаз меслят авун, суьгьбетчидихь яб акалун, жуван фикирар лугьун.</p>

	<p>«Дагъви я зун»; Тагъиров Ш. «Дагъви лекъ»; Раджабов А. «Фурсухъан Мурсал»; Мурадов Ш.-Э. «МутІлакъ»; Агъмед Л. «Хциз насигъат»; Тагъиров Ш. «КІам ва булах»; Яралиев Я. «Цацар алай кул».</p> <p>Класдилай къеце кІелун: Тагъиров Ш. «РикІин гирвенкаяр» («Гири сердца»).</p> <p>Проектдин кІвалах: «Зулун нехишар».</p>	<p>Жув ахтармишун ва жува-жуван агалкъунриз жува къимет гун. Муаллимдин суалдиз жаваб яз жува-жуваз кІелай ктабдай са чІук хкягъун ва адан мана-метлеб хълагъун. Класдилай къеце кІелунин тарсара таниш тушир писателдин 1 - 3 ктаб чир хъун. Эсердин мана-метлеб чир хъун, мана-метлеб хълагъун. План туькІуьрун, пландай суьгъбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин тІвар, эсердин автор чир хъун, абур карточкайрал кхъиз алакъун. «Кард», «Самур», «Дагъустандин дишегъли» журналрин аялар патал разделар кІелун. <i>Интонация, пунктуациядин лишанар, интонациядин нормаяр вилив хвена шиир ван алаз кІелун.</i></p>
<p>Къуьд (5 сят)</p>	<p>ХъутІуьккай, хъутІуьн аялрин къугъунрикайни чІехибурун кеспийрикай, тамукайни багъдикай, гъайванрикайни, набататрикай эсерар. Мурадов Ш.-Э. «Хвашкалди»; Рашидов Р. «Аяз гъахъна чи хуьруьз»; Фетягъ А. «Жив»; Гъажиев М. «Жанавуррихъ галаз женг»; Къурбан Гъ. «Дуьрниседин тІач»; Тагъир Х. «ХъутІуьз»; Абдуллаев Д. «Бадедин куьмекчияр»; Салимов Б. «Хас я инсандиз»; Къафланов Ш. «Дарих хъана Бахтияр»; Салимов Б. «Лапаткани, лумни нажах»; Эмин Е. «Къах тІуьр кац»; Фетягъ А. «Акбулдин, камалдин рекъе».</p> <p>Класдилай къеце кІелун: Фатахов А. «Ракъинин эквер».</p> <p>ЧІал гегъеншарун. «Къуьд алуькна».</p>	<p>Къилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсер, са темадиз талукъ эсер жагъурун. Текст гъалатІар ва тикрарунар квачиз (кваз) тамам гафаралди кІелун. Шиирдин текстиниз килигна, хъутІуьн тІебиатдин шикилар чІугун. Шиир хуралай лугъун. Иштиракзавъ ксарин кІвалахриз килигна къимет гун (муаллимдин куьмекдалди). Эсерра жуьреба-жуьре чІал гуьрчегардай гафар ва я ибараяр, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун. Иштиракзавай ксар, вакъияяр къалурун, тІебиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагъурун. Художественный эсердин чІалан бязи къетІенвилерихъ галаз (жанрайриз килигна) таниш хъун. Масадан куьмек галачиз текст паяриз паюн, адаз къилер гун. План туькІуьрун, пландай суьгъбет авун. Муаллимдин куьмекдалди вири эсердин къилин фикир тайинарун. Текстиниз гафаралди шикилар чІугун. КІватІалдин кІвалахда (группада) иштирак авун, кІватІалдин кІвалахда сада-садаз шиирар кІелун, жуван агалкъунриз къимет гун. План туькІуьрун, пландай суьгъбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин тІвар, эсердин автор чир хъун, абур карточкайрал кхъиз алакъун. «Кард», «Самур», «Дагъустандин дишегъли» журналрин аялар патал разделар кІелун. <i>Эсердай чІук сегънеламишун ва шиир хуралай чирун патал везифаяр тайинарун, класс цІийи йисаз талукъарнавай мярекатдиз гъазур хъун.</i></p>

<p>КІан хьухъ жуван ватан гуьзел (4сят)</p>	<p>Къафланов З. «Лезги ватан»; Гъажиев А. «Шарвили»; Меликов Б. «Ватан»; Батманов В. «Ватан я им чи»; Къардаш А. «Чун кьве вахни»; Муталибов А. «Чан хва».</p> <p>Классдилай къеце кІелун: Салимов Б. «Заман буба».</p> <p>Проектдин кІвалах: «Зи Дагъустан».</p>	<p>Къилерихъ галаз танишвал, анай лазим тир эсер жагъурун. Шиирар дуьз, гъавурдик кваз, ачухдиз, ван хкажна ва бес къадардин зарбувал аваз кІелун. Текстинин художественный кьетІенвилерин винел гуьзетунар тухун. КІелай эсеррин бинедаллаз жуван Ватандикай суйгъбет авун. ТІварцІай эсердин мана-метлеб чирун. Шиирар сада садаз кІелун. Шиирар хьуралай чир хьун. КІватІал-кІватІал (групповой) хьана кІвалахун, сада-садаз шиирар кІелун. Жуван гьиссер, Ватандихъ галаз жуван рафтарвилер фикирда къуна Ватандикай са гъвечи суйгъбет туькІуьрун. Ватан кІан хьунин руьгъ кутун, гуьзелвилел кьимет эцигиз чирун. Масадан куьмек галачиз текстинай четин гафар жагъурун. Суалрин куьмекдалди текст тамам паяриз паюн. Шикилар чІугун. Жув ахтармишун ва жуван агалкъунриз къимет гун. Цийи ктабдихъ галаз таниш хьун. аялар патал акъуднавай художественный (І2 - 40 чин авай) ктабар, «Кард» журнал, «Ша чна кІелин» кІватІалдай хайи Ватандикай, инсанрин кІвалахрикайни дуствиликай, эсерар кІелун. Муаллимдин суалдин куьмекдалди кІелай эсердин мана-метлеб мягъкемарун. Ктабдин важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун. Ктабдихъ гелкъуьн. <i>Гатун вахтунда жува кІелай «Зи рикІ алай ктаб» суйгъбет авун, ктабрин выставка гъазурун.</i></p>
<p>Махаринни риваятрин уьлкведа (3 сят)</p>	<p>Дагъустандин ва чи уьлкведин стхамиллетрин махар. Шииралди туькІуьрнавай махар, баснияр ва риваятар. Къафланов Ш. «КъатІ авур мецикай риваят»; Къиса. «Гамерланни лезги аскер»; Саидов А. «Саидан вилер»; Салимов Б. «РикІикай риваят»; Агъмедов И. «Къарини, кацни кицІ»; Жамидин. «Къелеяр»; Лезги халкъдин мах. «Тухуз тахъай сикІ»; Гъасанов З. «Ашукъдин мани»; Исаев Ш. «Пепе хала».</p> <p>Классдилай къеце кІелун:</p>	<p>Къилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукъ эсерар жагъурун. Эсер дуьз, кІелзавайдан гъавурдик кваз, эсер ийидай гьалда, лазим тир йигивал аваз, тамам гафаралди кІелун. Художественный эсердин чІалан кьетІенвилер тайинарун. Иштиракзавай ксариз, гъайванриз гьикІ килигзаватІа, гьам чара авун. Текст манадин жигъедай акъалтІай паяриз паюн. КІелай махунин мана-метлеб куьрелди суйгъбет хьийиз ва гьикаядихъ жуван эхир гилиг хьувун. Жува авур гуьзетунрикай гьикая туькІуьрун. Шикилриз килигиз, абурукай суйгъбет авун. КІелай эсердиз талукъ яз гузвай суалриз жавабар туькІуьрун. Махунин, баснядин, шиирдин бязи кьетІенвилерихъ галаз (суйгъуьр, айгьам, иштиракзавайбур, метлеб, везин) таниш хьун. Махуна кьиле физвай крарин галай-галайвал тайинарун. Гьикаядин паюнин ва я вири текстинин мана-метлеб муаллимдин куьмекдалди кьилин фикир чара авун. КІелайдан куьруь манна-метлеб ахъаюн. КІелунихъ галаз алакьалу яз жуван гуьзетунрикай суйгъбет авун. Эсердиз ганвай шикилрай адан мана-метлеб ахъаюн.</p>

	<p>Вагъабов И. «Лезгийрин мисалар ва мискIалар».</p> <p>Проектдин кIвалах: «Махар туькIуьрин».</p> <p>ЧIал гегъеншарун. «ЗирикI алай мах».</p>	<p>Иштиракзавай ксар, тIебиат, вакъиаяр къалурун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр жагъурун. Текстина гафарин метлебар тайинарун. Мах ролриз пайна, эсер ийидай гьалда кIелун. Эсердин чIук сегънеламишун.</p> <p>Класдилаь къеце кIелунин тарсара таниш тушир писателдин 1 - 3 ктаб чир хьун. Эсердин мана-метлеб чир хьун, мана-метлеб хълагъун. План туькIуьрун, пландай суьгъбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин тIвар, эсердин автор чир хьун, абур карточкайрал кхьиз алакьун. «Кард», «Самур», «Дагъустандин дишегъли» журналар аялар патал разделар кIелун.</p> <p>Схемадихъ галаз кIвалах: схемадин жуьреда ганвай информацияр кIелун, махарин жуьреяр умумиламишун, «Эсерар рикIел хкваш ва лагъ» тапшуругъ тамамарун.</p> <div data-bbox="730 712 1497 981" data-label="Diagram"> <pre> graph TD A[Махар] --> B[Сивин яратмишунрин] A --> C[Литературадин] B --> D[Суьгъуьрдин] B --> E[Яшайишдин] B --> F[Гъайванрикай] </pre> </div> <p>Халкъдин сивин яратмишунрин эсерар (халкъдин махар) ван акъудна ва жува-жуваз (явашдиз) кIелун, мотив ва кIелунин мурад тайинарун, суалдиз жаваб гун «Эсер кIелдайла, гьи суалдиз жаваб гуз жеда», халкъдин эсерра махарин ва гъикъикъи вакъиаяр къатIуниз хьун.</p>
<p>ТIебиатдиз къвезва гатфар (4сят)</p>	<p>Гатфариз тIебиатдин шикилар. Гатфариз инсанрин кIвалахриз, абурун тIебиатдихъ галаз авай рафтарвилиз, гатфариз гъайванрин, къушарин уьмуьрдиз талукъарнавай гъикаяяр, шиарар, мисалар ва мискIалар, махар.</p> <p>Саидов А. «Гатфар къвезва»; Тагъиров Ш. «Дагълара гатфар»; Магъмудов А. «Сулейманан насигъатар»; Къардаш А. «За са къелем акIурна»; Саидов А. «Дидедин югъ»; Батманов В. «Дидедиз» («Маме»); Исмаилов А. «Яран сувар»; Къазиев К. «Буба хтун»; Билалов А. «Чубарукар»;</p>	<p>Къилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукъ эсерар жагъурун.</p> <p>Эсер дуьз, кIелзавайдан гъавурдик кваз, эсер ийидай гьалда, лазим тир йигивал аваз, тамам гафаралди кIелун. Шиирда къиле физвай вакъиайрин галай-галайвал, абурун арада алакъаяр тайинарун.</p> <p>Масадан куьмек галачиз текст паяриз паюн, абурукай важиблуди хкъягъун ва муаллимдин куьмекдалди вири эсердин къилин фикир тайинарун.</p> <p>Гафаралди шикилар чIугунин къайда ишлемишна, кIелай текстинин мана-метлеб тамамдиз ва хкъяна хълагъун.</p> <p>Жуван гуьзетунрал бинелу хъана ва я школадин яшайишдай гъикая туькIуьрун. Махара жуьреба-жуьре чIал гуьрчегардай гафар я ибараяр, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун.</p> <p>Иштиракзавай ксар, вакъиаяр къалурун, тIебиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагъурун.</p> <p>Иштиракзавай ксарин кIвалахриз къимет гун (муаллимдин куьмекдалди).</p> <p>Художественный эсердин чIалан бязи къетIенвилерихъ галаз (жанрайриз килигна) таниш хьун.</p> <p>МискIалриз жавабар гун. Мисалар гъун.</p>

	<p>Ибрагъимов И. «Гатфарин пакамахъ»; Агъмедханов Т. «Къизилгуьлдин тар»; Ризванов З. «Мулд-цуьк»; Эмин Е. «Билбил»; Гъажикъулиев Б. «Гатфариз дагъда».</p> <p>Хуралай чирун: Саидов А. «Дидедин югъ». Исмаилов А. «Яран сувар».</p> <p>Класдилай къеце келун: Мирзоев Ш.А. «Ша къугъван».</p> <p>Чал гегъеншарун: «Гатфарин кваллахар».</p>	<p>Гатфарин шикилар чугун. Шиир хурулай лугъун. Шиирдиз жува-жуваз суалар туькгуьрун. Жавабриз къимет гун. Жуван келунриз ва агалкъунриз къимет гун. Текстиниз талукъ тапшуругъар масадан куьмек галачиз тамамарун. Ктабрин паяр (жилд, къилер, сифте гаф, эхиримжи гаф) чир хьун. Класдилай къеце келунин тарсара таниш тушир писателдин 1 - 3 ктаб чир хьун. Эсердин мана-метлеб чир хьун, мана-метлеб хълагъун. План туькгуьрун, пландай суьгъбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин твар, эсердин автор чир хьун, абур карточкайрал кхьиз алакьун. «Кард», «Самур», «Дагъустандин дишегъли» журналрин аялар патал разделар келун. <i>Ктабрин выставка гъазурун.</i></p>
<p>Чи аялрин къугъунар (Зсят)</p>	<p>Аялрин уьмуьрдикай, абурун къугъунрикай, къугъунриз бахшнавай шиирар, махар ва гьикаяяр. Халкъдин къугъунар. «Гъурчехъанар»; «Уюн-уюн»; «Аждагъан»; «Къеле-къеле».</p> <p>Класдилай къеце келун: Исмаилов А. «Кимин къванер».</p>	<p>Къилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукъ эсерар жагъурун. Эсер дуьз, келзавайдан гъавурдик кваз, эсер ийидай гьалда, лазим тир йигивал аваз, тамам гафаралди келун. Келзавай эсерда къиле физвай вакъиайрин галай-галайвал, абурун арада алакьяяр тайинарун. Текст масадан куьмек галачиз паяриз паюн, абурукай важиблуди хкягъун ва муаллимдин куьмекдалди вири эсердин къилин фикир тайинарун. Аялрин уьмуьрдикай, абурун къугъунрикай гьикая туькгуьрун. Гьикаядай жуьреба-жуьре чал гуьрчегардай гафар ва я ибараяр, лазим предложенияр, интонация ишлемишун. Аялрин къугъунриз, кваллахриз къимет гун. Иштиракзавай аялар, вакъиаяр къалурун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагъурун. Текстиниз талукъ тапшуругъар масадан куьмек галачиз тамамарун. Кваталдин кваллахда (группада) иштирак авун, кваталдин кваллахда сада-садаз шиирар келун, жуван агалкъунриз къимет гун. Ктабрин паяр (жилд, къилер, сифте гаф, эхиримжи гаф) чир хьун. Эсердин мана-метлеб чир хьун, мана-метлеб хълагъун. План туькгуьрун, пландай суьгъбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин твар, эсердин автор чир хьун, абур карточкайрал кхьиз алакьун. «Ша чна келин», «Кард», «Самур», «Дагъустандин дишегъли» журналрин аялар патал разделар келун.</p>
<p>Чи халкъарин</p>	<p>Уьлкведин баркаллу къушунриз, солдатризни</p>	<p>Къилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукъ эсерар жагъурун.</p>

баркаллу рухваяр (4сят)	<p>генералриз, летчикриз, дяведин ветеранрин ислягъвилиз бахшнавай шиирар, гъикаяяр ва макъалаяр.</p> <p>Гъуьсейнов И. «9–Май»; «Гъавадин пагъливан»; Гъасанов З. «Аскердин лиф»; Гъуьсейнов И. «Игитдин хер хурал жеда»; «Игит гъамишалугъ амукъда»; Ибрагъимова Гъ. «Игит Эсед»; Ибрагъимова Гъ. «Игит Абас Исафиловас»; Саидгъасанов С. «Игит Радим Халикъовас»; Агъмедпашаева М. «Игит Радим»; Саидгъасанов С. «Игит Зейнудин Батманов».</p> <p>Хуралай чирун: Агъмедпашаева М. «Игит Радим». Саидгъасанов С. «Игит Зейнудин Батманов».</p> <p>Класдилай къеце кӀелун: Етим Эмин. «Вил атӀудач дубъньядихъай ширин я...».</p> <p>Проектдин кӀвалах: «Чаз ислягъвал кӀан я».</p>	<p>Эсер дуьз, кӀелзавайдан гъавурдик кваз, эсер ийидай гъалда, лазим тир йигивал аваз, тамам гафаралди кӀелун. Ветеранриз, ислягъвилиз, баркаллу рухвайриз бахшнавай шиирар кӀелун.</p> <p>Эсердин тӀварцӀиз килигна текстинин мана-метлеб лугъун.</p> <p>Десте кӀвалахда иштиракун, сада-садаз шиирар кӀелун. Са гъвечӀи чӀук сегънеламишун.</p> <p>Баркаллу рухвайрикайни ветеранрикай суьгъбет туькӀуьрун, жуван гъиссер, кӀанивал, гъурметлувал къалурун.</p> <p>Жув ахтармишун ва жуван агалкъунриз къимет гун.</p> <p>Ктабрин паяр (жилд, къилер, сифте гаф, эхиримжи гаф) чир хъун.</p> <p>Класдилай къеце кӀелунин тарсара таниш тушир писателдин 10 - 15 ктаб чир хъун. Эсердин мана-метлеб чир хъун, мана-метлеб хълагъун. План туькӀуьрун, пландай суьгъбет авун. Суалриз жавабар гун. Ктабдин тӀвар, эсердин автор чир хъун, абур карточкайрал кхъиз алакъун. «Ша чна кӀелин», «Кард», «Самур», «Дагъустандин дишегъли» журналрин аялар патал разделар кӀелун.</p> <p><i>Жуьтдиз кӀвалахун: Коллективдин проект «Чаз ислягъвал багъа я» (Баркаллу рухвайрикай шиирар ва маса литературадин вечер къиле тухун)</i></p> <p><i>Ктабрин выставка гъазурун.</i></p>
--------------------------------	--	---

IV КЛАСС
(34 сят)

№	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилуни кӀайдаяр ва формаяр Аялдин кӀвалахдин характеристика
1	Тарсуниз гъахъун (1 сят)	Литературадай кӀелун учебник дихъ галаз танишарун. Учебникда авай лишанрин метлебдин гъавурда тун. Учебникдин мана-метлеб. Учебник туькӀуьр хъун ва адан шикилар. Словарь.	Литературадай кӀелун учебникдай къил акъудиз хъун . Тапшуругъар тамамардайла учебникда авай лишанрин метлебар чир хъун ва абур ишлемишун . Къилериз килигна ктабдай жува лазим эсер, са автордин эсерар, са темадиз талукъ эсерар жагъуриз чир хъун . Эсердиз ганвай тӀварцӀин бинадаллаз къилин мана-метлеб чир хъун .

			Учебникдин эхир кыле ганвай словардикай менфят къачун . Учебник туькӀуьр хьун, адан важиблу паяр (жилдер, чинар) чир хьун .
2	Зи чил - зи ватан (5 сят)	<p>Чи ватандиз, адан кьегьал ватандашризни баркаллу кӀвалахриз бахшнавай гьикаяяр. Йисан жуьреба-жуьре вахтунда тӀебиатдикайни ислягъвеликай, чи республикадин ва Лезгистандин тарихдикайни уьмуьрдикай гьикаяяр, шиирар, мисалар, мискӀалар.</p> <p>Тагьир Х. «КӀела, зи хва!»; Магьмудов А. «Рекье»; Абдуллаев Д. «Хуьре пакамахь»; СтӀал Сулейман. «Дербент шегьердиз»; Ризванов З. «Чими рикӀер, пак ниятар»; Бабаханов М. «Ватан»; Къазиев И. «Четин гьарфар»; Къуруш М. «Ватан ва аялар»; Лезги халкъдин кьиса. Эпос. «Шарвилидин веси»; Исмаилов А. «Нуьгведин ич»; Межидов Къ. «Хуьруьн стха-хва»; Фатахов А. «Зул»; Гъажиев М. «Къушар куьч жезва».</p> <p>Классдилаь кьеце кӀелун: Тагьир Хуьруьг. «КӀела, зи хва». Бабаханов М. «Ватан».</p> <p>ЧӀал гегьеншарун: «Къизилдин зул».</p>	<p>Кьилериз килигна учебникдихъ галаз кӀвалах ийиз алакъун, учебникдай (суалар ва тапшуругьар, абзацар, текстиниз талукъ гафар ва мсб.) масадан куьмек галачиз, менфят къачуз алакъун.</p> <p>КӀелай эсердин кылин метлеб ачухарун, ам жуван гафаралди лугьун.</p> <p>Текстинин паярин манадин жигьетдай алакьяяр тайинарун, гьикаядин ва я макъаладин план туькӀуьрун.</p> <p>Жува-жуваз туькӀуьрнавай пландни бинедаллаз, тамамдиз, хкяна ва куьруьз текстинин мана-метлеб ахъай хьувун.</p> <p>Эсердин мана-метлеб хьлагьдайла, галай-галайвал хуьн. Шикил кхьинин ва жуван фикир лугьунин элементар кваз тӀебитдин, иштиракзавай касдин акунрин, диалог гьикая авунал дегишарна, текстинин мана-метлеб ахъай хьувун.</p> <p>Иштиракзавай ксариз характеристика, кьимет гун патал текстинай материал хкудун ва ам жуван гафаралди хьлагьун.</p> <p>Аялрин кӀелуниз авай гьевес гегьеншарун ва деринарун. Масадан куьмек галачиз тӀебиатдикай, Ватандикай, халкъдин баркаллу зегьметдикай эсерар кӀелун.</p> <p>Ктабдин тӀварцӀиз, жилдиниз, кьвед лагъай жилдиниз, кьилериз, сифте гафуниз, шикилриз килигна, ктабдин тахминан ман-метлеб тайинарун.</p> <p>Аялар патал кхьенвай ктабрихъ галаз танишвал ва абур тарсара ишлемишиз алакьун. Аялар патал газетар, журналар, «Кард» ва мсб. галаз танишвал ва абур датӀана кӀелун. Библиотекадай лазим ктаб хкягъиз алакьун.</p>
3	Халис инсанвилини лишанар (5сят)	<p>Юлдашрикай, инсанрин арада гьуьрметдикай, инсанрин хас лишанриз талукъарнавай гьикаяяр, макъалаяр, шиирар, мисалар, мискӀалар.</p>	<p>Кьилериз килигна учебникдихъ галаз кӀвалах ийиз алакъун, учебникдай (суалар ва тапшуругьар, абзацар, текстиниз талукъ гафар ва мсб.) масадан куьмек галачиз, менфят къачуз алакъун.</p> <p>Эсерда кыле физвай вакъийрин галай-галайвал, абурун алакьяяр тайинарун. Инсанрин арада авай</p>

		<p>Межидов Къ. «Чи гуьзел пляж»; Мегъман А. «Гъуьжет»; Абдуллаев Д. «Аялдин зиреквал»; Саидгъасанов С. «Бубадин веси»; Саидов А. «Фу рахана»; Шайдаев Я. «Кфилдин сес»; Магъмудов А. «Яланчи цуьк».</p> <p>Классдилай къеце келун: Агъаларов С. «Зи чими рагъ». Жалилов М. «Билбил базардал».</p> <p>Хуралай чирун: Саидов А. «Фу рахана».</p> <p>Проектдин кваллах: «Инсанвилини лишанар».</p>	<p>гъурметдикай, инсанрин хас лишанриз чУкар текстинай хяна келна, текстикъарун. Масадан куьмек галачиз текст паяриз паюн, абурукай важиблуди хкягъун ва муаллимдин куьмекдалди вири эсердин килин фикир тайинарун. Келай эсердин план туькIуьрун, муаллимдин куьмекдалди адан мана-метлеб хълагъун, тектиниз гафаралди шикилар чIугун. Жуван гуьзетунрал бинелу хъана юлдашдикай, инсанрин арада гъурметдикай гъикая туькIуьрун. Гъикаяда жуьреба-жуьре чIал гуьрчегардай гафар ва ибараяр, синонимар ишлемишун. Иштиракзавай ксар къалурун ва абуруз къимет гун (муаллимдин куьмек галаз).</p> <p>Литературный чIалал рахаз чир хъун. Аялрин келуниз авай гевес гегеншарун ва деринарун. Масадан куьмек галачиз тебиатдикай, Ватандикай, халкъдин баркаллу зегъметдикай эсерар келун. Абурун мана метлеб чир хъун.</p> <p>Ктабдин тIварцIиз, жилдиниз, къвед лагъай жилдиниз, къилериз, сифте гафуниз, шикилриз килигна, ктабдин тахминан ман-метлеб тайинарун. Аялар патал кхъенвай ктабрихъ галаз танишвал ва абур тарсара ишлемишиз алакьун. Аялар патал газетар, журналар, «Кард» ва мсб. галаз танишвал ва абур датIана келун. Библиотекадай лазим ктаб хкягъиз алакьун.</p>
4	<p>Халкъдин сивин яратмишунар (бсят)</p>	<p>Лезгийрин ва маса халкъарин махар, къисаяр. Махара, кисайра, манийра, мисалрани мискIалра халкъдин яшайиш, жуван халкъдиз, чилиз Ватандиз кIанивал къалурун.</p> <p>Лезги халкъдин махар: «Кеве ахвар»; «Къве юлдаш»; «Сарабаш»; «Кесиб касдин акьуллу руш»; «Хъалхъас къибни сикI»; «Къаридиз куьмек гайи къушар»; «Лезги халкъдин мисалар ва акьуллу келимаяр».</p> <p>Классдилай къеце келун: Къурбан Гъ. «Ирид чин алай дагълар». Магъмудов А. «Гатуз дагъда».</p>	<p>Къилериз килигна учебникдихъ галаз кIвалах ийиз алакьун, учебникдай (суалар ва тапшуругъар, абзацар, тектиниз талукъ гафар ва мсб.) масадан куьмек галачиз, менфят къачуз алакьун.</p> <p>Эсерда къиле физвай вакъийрин галай-галайвал, абурун алакъаяр тайинарун. Гъайванрин хас лишанриз чУкар текстинай хяна келна, текстикъарун. Масадан куьмек галачиз текст паяриз паюн, абурукай важиблуди хкягъун ва муаллимдин куьмекдалди вири эсердин килин фикир тайинарун. Келай эсердин план туькIуьрун, муаллимдин куьмекдалди адан мана-метлеб хълагъун, тектиниз гафаралди шикилар чIугун. Жуван гуьзетунрал бинелу хъана гъайванрикай, абурун яшайишдикай гъикая туькIуьрун. Гъикаяда жуьреба-жуьре чIал гуьрчегардай гафар ва ибараяр, синонимар ишлемишун. Иштиракзавайбур къалурун ва абуруз къимет гун (муаллимдин куьмек галаз). Вакъияр къалурун, тебиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагъурун. Литературный чIалал рахаз чир хъун. Художественный эсердин чIалан бязи къетIенвилерихъ галаз (жанрайриз килигна) махуна жедай крар хъун, басняда айгъам хъун таниш хъун.</p>

		<p><i>Проектдин кӀвалах:</i> «ЗирикӀ алай мах».</p>	<p>Аялрин кӀелуниз авай гьевес гегьеншарун ва деринарун. Масадан куьмек галачиз лезгийрин ва маса халкъарин махар ва къисаяр кӀелун. Абурун мана-метлеб чир хьун. Ктабдин тӀварцӀиз, жилдиниз, къвед лагъай жилдиниз, къилериз, сифте гафуниз, шикилриз килигна, ктабдин тахминан ман-метлеб тайинарун.</p> <p>Аялар патал кхьенвай ктабрихъ галаз танишвал ва абур тарсара ишлемишиз алакьун. Аялар патал газетар, журналар, «Кард» ва мсб. галаз танишвал ва абур датӀана кӀелун. Библиотекадай лазим ктаб хкъагъиз алакьун.</p> <p><i>КӀелунрин винел рахунар:</i> суалар веревирд авун: «Халкъдин сивин яратмишунар вуч я?», «Адак гьихьтин эсерар акатзава?» суалрин гъавурда тун, мисалар гъун.</p> <p><i>Къугъун «РикӀел хкъаш ва лагъ»:</i> теклифнавай сивин халкъдин эсеррар анализ авун, жанр тайинарун, «Жанр гьихьтин текстерик акатзава?» суалдиз жаваб гун ва жуван фикирар лугъун.</p> <p>Халкъдин сивин яратмишунрикай алава яз малуматар (информацияр) кӀватӀун.</p> <div data-bbox="813 963 1524 1232" data-label="Diagram"> <pre> graph TD A[Махар] --> B[Сивин яратмишунрин] A --> C[Литературадин] B --> D[Суйгъурдин] B --> E[Яшайишдин] B --> F[Гъайванрикай] </pre> </div>
5	<p>Чехи имтигъанрин вахтунда (бсят)</p>	<p>Халкъдин къиса. Народная легенда. «Шарвилини Надиршагъ»; Саидов А. «Лувар квай игит»; Мурадов Ш.-Э. «Партизандин паб»; Гашаров Гь. «Игитдин рикӀ авай Мусаиб». Шагъпазова А. «Къагъриман хва»; Ибрагъимова Гь. «Афгъанистан – гъамлу макан»; Ражабов А. «Хуьруьн хва»; Саидгъасанов С. «Россиядин игитдиз»; Гашарова А. «Гъуьлуьккай эхиримжи кӀвал хъайи...»; Жамалдин Х. «Сагърай уьлкве». «Лезги халкъдин мисаар ва акъулла келимаяр».</p>	<p>Къилериз килигна учебникдихъ галаз кӀвалах ийиз алакъун, учебникдай (суалар ва тапшуругъар, абзацар, текстиниз талукъ гафар ва мсб.) масадан куьмек галачиз, менфят къачуз алакъун.</p> <p>Гъавурдик кваз, дуьз, эсер ийидайвал тамам гафаралди бес къадардин йигинвал аваз кӀелун. Эсерда суйгъбет ийизвай вакъияр вахтунихъ ва абур арадиз атунин себехрихъ галаз гьикӀ алакьалу ятӀа, гъабурукай, масадан куьмек галачиз, къил акъудиз алакьун. КӀелай текстинин план жуважуваз туйкӀуьрун, Ватандин Чехи дяведа халкъарин игитри, дяведа чанар гайи рухвайри авур къегъалвилериз къимет гуз алакьун, вакъияр къалурун, текстинай мисалар гъиз текстикъарун. Ватандин Чехи дяведин игитрикай, абуру авур кӀвалахрикай гьикая туйкӀуьрун, шикилар чӀугун. Чал гуьрчегардай гафар ва ибараяр, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун.</p> <p>Аялрин кӀелуниз авай гьевес гегьеншарун ва деринарун. Масадан куьмек галачиз лезгийрин ва маса халкъарин махар ва къисаяр кӀелун. Абурун мана-метлеб чир хьун. Ктабдин тӀварцӀиз,</p>

		<p>Класдилай къеце кѐлун: Мусайиб С. «Хкягъай эсерар». Пушкин А.С. «Хкягъай произведенияр».</p> <p>Хуралай чирун: Саидгъасанов С. «Россиядин игитдиз».</p> <p>Проектдин кѐвалах: «3и Ватан».</p> <p>Чал гегъеншарун: «Игитдин тѐвар».</p>	<p>жилдиниз, къвед лагъай жилдиниз, къилериз, сифте гафуниз, шикилриз килигна, ктабдин тахминан ман-метлеб тайинарун.</p> <p>Аялар патал кхъенвай ктабрихъ галаз танишвал ва абур тарсара ишлемишиз алакьун. Аялар патал газетар, журналар, «Кард» ва мсб. галаз танишвал ва абур датІана кѐлун. Библиотекадай лазим ктаб хкягъиз алакьун.</p> <p>Ктабрин выставка гъазурун.</p>
6	Къуьд (бсят)	<p>ХъуьтІуьн тѐбиатдин шикилриз, инсанрин кѐвалахризни аялрин машгъулатриз бахшнавай гъикаяяр, шиирар. Саидгъасанов С. «Къуьд атана»; Мурадов Ш.-Э. «Къуьд; Лезги халкъдин мискІалар. Абдуллаев Д. «Жив»; Фетягъ А. «Къуьд»; Магъмудов А. «Ракъини мурк цІурурда».</p> <p>Класдилай къеце кѐлун: Хаметова Х. «Багъа рекъер».</p> <p>Хуралай чирун: Мурадов Ш.-Э. «Къуьд». Абдуллаев Д. «Жив».</p> <p>Чал гегъеншарун: «3ирикІ алай йисан вахт».</p>	<p>Къилериз килигна учебникдихъ галаз кѐвалах ийиз алакьун, учебникдай (суалар ва тапшуругъар, абзацар, текстиниз талукъ гафар ва мсб.) масадан куьмек галачиз, менфят къачуз алакьун.</p> <p>Гъавурдик кваз, дуьз, эсер ийидайвал тамам гафаралди бес къадардин йигинвал аваз кѐлун. Эсерда суьгъбет ийизвай вакъияяр вахтунихъ ва абур арадиз атунин себехрихъ галаз гъикІ алакьалу ятІа, гъабурукай, масадан куьмек галачиз, къил акъудиз алакьун. Кѐлай текстинин план жува-жуваз туькІуьрун. Жуван гуьзетунрал бинелу хъана хъуьтІуьн тѐбиатдикай, инсанрин кѐвалахрикай ва машгъулатрикай гъикая туькІуьрун, шикилар чІугун. Чал гуьрчегардай гафар ва ибараяр, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун.</p> <p>Иштиракзавай ксар, вакъияяр къалурун, тѐбиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагъурун. Иштиракзавай ксарин кѐвалахриз къимет гун (муаллимдин куьмекдалди). Эсердин мана0метлебдин гъавурдик хъун ва ам жуван гафаралди хълагъиз алакьун. Аялрин кѐлуниз авай гъевес гегъеншарун ва деринарун. Масадан куьмек галачиз лезгийрин ва маса халкъарин махар ва къисаяр кѐлун. Абурун мана-метлеб чир хъун. Ктабдин тѐварцІиз, жилдиниз, къвед лагъай жилдиниз, къилериз, сифте гафуниз, шикилриз килигна, ктабдин тахминан ман-метлеб тайинарун.</p> <p>Аялар патал кхъенвай ктабрихъ галаз танишвал ва абур тарсара ишлемишиз алакьун. Аялар патал газетар, журналар, «Кард» ва мсб. галаз танишвал ва абур датІана кѐлун. Библиотекадай лазим ктаб хкягъиз алакьун.</p>
7	Гатфар (бсят)	<p>Гатфарин тѐбиатдин шикилрикай, инсанрин</p>	<p>Къилериз килигна учебникдихъ галаз кѐвалах ийиз алакьун, учебникдай (суалар ва тапшуругъар,</p>

	<p>кIвалахрикай, аялрин кьубгьунрикай гьикаяяр, шиирар, мисалар, мискIалар.</p> <p>Мусаиб С. «Гатфарин гуьзел гьвадиз»; «Лезги халкъдин мискIалар» («Лезгинские народные загадки»); Мегьман А. «Чубарук»; Къардаш А. «Нехирбанни лекь»; Ибрагьимова Гъ. «Вичин гьунар кьалурзава гатфари»; Керимова С. «Зузи»; Гьажи Р. «Гьуьлераллай лезгияр»; Азизханов К. «Секиндиз кIанда».</p> <p>Классдилай кьеце кIелун: Эфендиев М. «Геж алукая гатфар».</p> <p>Хуралай чирун: СтIал Мусаиб «Гатфарин гуьзел гьвадиз». Асеф Мегьман «Чубарук».</p> <p>Проектдин кIвалах: «Гатфарин лишанар».</p>	<p>абзацар, текстиниз талукь гафар ва мсб.) масадан куьмек галачиз, менфят кьачуз алакьун. Гьавурдик кваз, дуьз, эсер ийидайвал тамам гафаралди бес кьадардин йигинвал аваз кIелун. Эсерда суьгьбет ийизвай вакьияяр вахтунихъ ва абур арадиз атунин себебрихъ галаз гьикI алакьалу ятIа, гьабурукай, масадан куьмек галачиз, кьил акьудиз алакьун. КIелай текстинин план жува-жуваз туькIуьрун. Жуван гуьзетунрал бинелу хьана гатфарикай, гатфарин тIебиатдикай, инсанрин кIвалахрикай ва машгьулатрикай гьикая туькIуьрун, шикилар чIугун. ЧIал гуьрчегардай гафар ва ибараяр, синонимар, лазим предложенияр ва интонация ишлемишун. Иштиракзавай ксар, вакьияяр кьалурун, тIебиатдин шикилар гун патал авторди ишлемишзавай гафар ва ибараяр масадан куьмек галачиз жагьурун. Иштиракзавай ксарин кIвалахриз кьимет гун (муаллимдин куьмекдалди). Эсердин мана-метлебдин гьавурдик хьун ва ам жуван гафаралди хьлагьиз алакьун.</p> <p>Литературный чIалалди рахаз чир хьун. Аялрин кIелуниз авай гьевес гегьеншарун ва деринарун. Масадан куьмек галачиз гатфарикай, гатфарин тIебиатдикай, инсанрин кIвалахрикай, аялрин кьубгьунрикай эсерар кIелун. Абурун мана-метлеб чир хьун. Ктабдин тIварцIиз, жилдиниз, кьвед лагьай жилдиниз, кьилериз, сифте гафуниз, шикилриз килигна, ктабдин тахминан мана-метлеб тайинарун.</p> <p>Аялар патал кхьенвай ктабрихъ галаз танишвал ва абур тарсара ишлемишиз алакьун. Аялар патал газетар, журналар, «Кард» ва мсб. галаз танишвал ва абур датIана кIелун. Библиотекадай лазим ктаб хкягьиз алакьун.</p>
--	---	---